

I. ÉVFOLYAM // BUDAPEST, 1928 JÚNIUS HÓ // 4. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHENYI KÖNYVTÁRÁNAK
IGAZGATÓJA

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT

SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

MAGYAR MŰEMLEKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ

A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM IGAZGATÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299-92

ELŐFIZETÉSI DÍJAK
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Lovas Elemér: A magyar történetírás feladatai</i>	1
Pestbudai Emléklapok	5
Pest város első gyógyfürdője. — A 100 éves pesti Lloyd-épület.	
Magyar Műemlékek	9
Az edelényi kastély. — Az olesvai fatorony. — A veleméri kápolna.	
Hadimúzeumi Lapok	13
I. A m. kir. Hadtörténelmi Múzeum közleményei. — A múzeum anyagának gyarapodása. — II. Szemle. — Múzeumok. — Leletek — ásatások. — Könyvek és folyóiratok. — Halálozások. — Bajtársi összejövetelek. — Hősi emlékművek.	

KÉPEK JEGYZÉKE.

Rumbach Sebestyén vasasfürdője (5). — Az olesvai fatorony (11).

Melléklet:

Honisme és Helytörténet.

A magyar történetírás feladatai.

A tudományos történetírás három fokon át jut el a tökéletes, maradék nélkül való alkotáshoz. Mindenekelőtt össze kell gyűjtenie az összes adatokat, mert nélkülük hiányos, tökéletlen lesz munkánk eredménye. Második fokon az összegyűjtött adatokat csoportosítani kell, el kell végezni a szerkesztő munkát. De a szerkesztés még mindig nem eredményezi a hiánytalan multat, mert hiszen szerkesztés eredménye az évkönyv is, a krónika is és ezek mégsem tudományos eredmények. Az egyszerű adatközlő szerkesztésen túl kell mennünk, rekonstruálnunk kell a mult eseményeit. Nehéz munka ez, mert, mint Sallustius mondja, szavakkal kell visszaadnunk a tényeket. De nem lehetetlen, csak ember kell hozzá. A rekonstrukció az eseményeken túl a mozgó rúgókat, a lelket, a korszellemet tárja fel úgy, hogy a mult szereplő személyeit vágyódásaikban, célkitűzéseikben, még apró indultaikban is magunk előtt kell látnunk, mintha kortársaik volnának, mintha párthívek vagy ellenségek módjára benne élnék társadalmukban. Ez természetesen nem eshetik meg az objektivitás rovására, tehát nem a mi felfogásunkat vetítjük vissza a multba, hanem azok eszméinek alapjára állva, szinte egyé leszünk a különböző korok egyéneivel. Az ezen célkitűzésben rejlő nehézséget fokozza az az eset, ha az eszményekben hézagok vannak; de éppen itt válik el, hogy ki a hivatott történetíró, aszerint, hogyan tudja még a hézagokat is áthidalni, kiegészíteni s így megjeleníteni a multat a valóságnak megfelelően, küzködő, győzedelmes vagy elbukó életként.

Aki a magyar történetírással hivatásszerűen foglalkozik, gyakran kénytelen azzal a tudattal letenni a könyvet, hogy bizonyos kérdésekre nem kapott választ. Nem olyan kérdésekről van ilyenkor szó, melyek egy-egy olvasó problémái, hanem olyanokról, melyeknek mindenki előtt szükségszerűen fel kell merülniök és az eddigi irodalomban még válasz nélkül maradtak. Igaz, hogy sokszor forrásainkból hiányzik a szükséges adat, máskor pedig nem történt meg a kellő kutatás. Ezen utóbbi eset a kedvezőbb, mert meglehet még rá a remény, hogy a kellően meg nem értett, elő nem adott részlet kibővíthető. Legelső feladat tehát az adatok felderítése. Ha aztán nem található ilyen hézagpótló értesítés, nem szabad megelégedni a kikeresett adatok lélektelen közlésével, a hézagos helyeknél kitöltetlen hézaggal. Ez a pótlás a második feladat, ez már a rekonstrukció műve. Sajnos, gyakori a felmerülő problémák közt az ilyen munkálkodás hiányából fakadó probléma.

Szabadjon néhány konkrét esetet említenem. Nem lehet egyelőre reményünk arra, hogy egykorú adatból megtudjuk Harcias Frigyes

távozásának okát IV. Béla pesti táborából. S ne lehetne megtalálni ezt az okot az összes adatok összevetéséből? Úgy érzem, nem is kell hozzá regényírói fantázia, mert akkor levegőben lógó volna az okoskodás, ha csak azzal lehetne e kérdésre a választ megadni. Más kérdésekben már van válasz, de az összegező magyar történelem megírásánál pontos mérlegre teendő, hogy kielégítő-e az. Több-kevesebb sikerrel próbálkoztak megfejtetni Péter és Sámuel királyok országlásának problémáit. S úgy érezzük, hogy még nem találtuk meg a helyes megfejtést, bár közeledünk feléje. Minél több adatot veszünk szemügyre, pl. Szapolyai János és I. Ferdinánd koronázásának körülményeit, a kuruc-labanc világot, IV. Károly két visszatérésének történetét, mindjobban világossá válik, hogy az ezen eseményeket ismerető történelmek mindig hiányosak lesznek, ha a pártpolitikát, a szemben álló pártok erőviszonyait és mozgó eszméiket figyelmen kívül hagyjuk. Úgy érezzük, itt van a kulcsa sok kérdés megfejtésének. Ne feledjük pl., hogy IV. Béla és az udvari párt felajánlotta hűbérül Magyarországot II. Frigyes császárnak a német segítség fejében; ugyanakkor történeti forrásainkból tudjuk, hogy egy, mondjuk, fajvédő párt a tatár szövetség gondolatától sem idegenkedett, sőt sok magyar úr valóságban is csatlakozott a tatárokhöz, sőt azok kivonulásakor velük Ázsiába is elment. Ezen két párt lelkületének ismerete már érthetővé tesz egyes részleteket, míg figyelmen kívül hagyásuk csak részletigazságok megismerésére vezethet s még jó, ha nem hamis beállítást eredményez.

Több szakemberrel ez irányban folytatott megbeszélés, megfontolás eredménye legtöbbször az a megállapítás volt, hogy ilyen irányú feldolgozást nélkülözünk. Történetünk egyes koraiból az adatok, legalább emberi lehetőség szerint, már rendelkezésre állnak. Sok történet a szerkesztési munka terén is. Rekonstruktív eredménnyel azonban, talán az Árpádházi királyok korát leszámítva, bár még ott is sok a fennivaló, egy korról sem foglalkoztunk. Ki nem érzi az Anjouk és Zsigmond korának tanulmányozásánál pl. az okleveles anyag felhasználásának hiányát? Pedig az Anjou-korra már van oklevélgyűjteményünk is. Az eddigi szerkesztések nem tárják elénk a kor lelkét, a mozgó erőket, a pártpolitika életszabályozó vezető eszméit, hanem megelégszünk az uralkodó tetteivel. Arról azonban nem értesülünk, hogy voltak-e meg nem valósítható belpolitikai eszmék és mik voltak az akadályok. Az az egy biztos, hogy nemcsak a valóban véghezvitt tettek összege teszik a nemzet életét s nem ezen események felsorolása valódi életrajzát. Ismernünk kell tehát a tettekben győzelemre jutó eszmék mellett a visszaszorítottakat is, mert ezek is élő erők és sok későbbi eseménynek forrásaként szerepelnek.

A magyar történelem, mint mondtuk, ezen megfontolások folytonos szem előtt tartásával nincsen még megírva. A most készülő nagy összegező munkából csak keveset ismerünk ahhoz, hogy ezen szempontból hozzászólhatnánk. Az azonban elmaradhatatlan kelléknak látszik, hogy csak szerencsés intuícióval dolgozó ember nyúljon a részletkérdések megoldásához, mert a hozzá nem értés, az idea prae-concepta s minden gyengeség csak helytelen eredményekre vezethet.

Az összegezésnél csak a helyes életrajz megtalálása, illetve kiválasztása a tudós nagyfontosságú feladata, bár a hiányok pótlása is ráhárul, mert ezek pótlása nélkül ismét csak félmunkát végez.

Szabadjon felhívnom a figyelmet a szerkesztő-munka terén is tapasztalható hiányra, illetve egy kikapott kérdéssel kapcsolatban az elvégzendő feladatra. A magyarság által használt fegyverek története, azok fejlődése, a keletről magával hozott anyag és annak további élete felderítetlen. Fegyvertörténeteink, amennyiben beszélhetünk róluk, elnagyoltak vagy csak az irodalmi anyag felhasználásával készültek. A régészeti anyag nincs beledolgozva e művelődéstörténeti fejezetbe s így a technikai kérdésekben tájékozatlanságban marad az olvasó, sőt egységes szóhasználat, illetve jelentéstani tájékozódás sem lehetséges. Gondoljunk csak a lándsa, dárda, gerely, kopja, dsida és pika szavakra. Ki és hol tud utána nézni ezen szavak s a szavakkal jelzett fegyverek összefüggéseinek vagy eltéréseinek? El kell végeznünk e téren azt a munkát, amelyet Hóman Bálint a pénztörténet terén olyan sikerrel elvégzett. Az írásos emlékek és régészeti leletek adatainak összeszerkesztése, az egyes művelődéstörténeti fejezetek szótári anyagának feldolgozása és vele egy magyar művelődéstörténeti lexikon megteremtése amilyen égető szükség, annyira nem várathat magára sokáig. Mennyi erőpazarlást jelent az egyes fogalmak megismerésére irányuló munka, melyet a továbbkutatás szolgálatába lehetne állítani, ha már összegezve volnának az eddigi kutatás és megismerés eredményei!

Végül említenünk kell a régészet teréről hiányokat és elvégzendő feladatokat. Itt az adatgyűjtés fokán állunk, olyan helyzetben, hogy minden mulasztás pótolhatatlan. Évszázados kutatások eredményei állnak előttünk, de a leletek körülményei, főként helye, ismeretlen lévén, a tárgyak alig szolgálnak másra, mint mutogató kiállításra. Pedig a régészet nem önmagáért való tudomány, hanem a történelmi rekonstrukció nélkülözhetetlen forrása. Egy-egy vidék őskori élete, vagy pl. a római műveltség határai, kereskedelmi összeköttetései, időbeli terjedelme az egyes helyeken hogyan volnának megrajzolhatók, ha ismeretlen a tárgyak lelőhelye? A Nagy Konstantinnal kezdődő századból ezrekre megy a római pénzek száma hazánkban. Ugyanazon típusok sok-sok példányban fordulnak elő, annyira, hogy a csak kiállításra dolgozó régészet nem tud velük mit csinálni. Ha azonban ismerjük az egy vidéken előforduló ezen kori pénzeket szám szerint is, sokat jelentenek a tudomány számára. Fel kell tehát jegyezni mindent, ami csak a leletre vonatkozik. Szükséges ezen célból egy szerzeményi napló. Ide a beérkezés rendjében kerülnek a tárgyak. Egy második naplóba, a lelőhely-naplóba együvé kerülnek az egy helyen talált tárgyak pontos leírással, az összes körülmények feltüntetésével, de elsősorban a lelőhely mérnöki pontosságú megjelölésével. Ehhez mulhatatlanul szükséges a térkép, még pedig minél részletesebb térkép. Lehetőség szerint a kataszteri szelvényeket kell használnunk, mert azokon méterről-méterre feljegyezhető minden lelet helye, sőt kutatás esetén még az eredménytelenség is. Ezzel egyrészt elkerüljük, hogy már egyszer átkutatott helyet hiábavaló fáradsággal újra mun-

kába vegyenek utódaink, másrészt a tervszerű ásatások ezen nyomokon biztos eredményre vezetnek. Ez a munka legújabbban már lelkiismeretesen folyik is, de szabadjon kimondanom, hogy nem egészen kielégítő eredménnyel. A régészek esetről-esetre másolgatják a kutatás helyét feltüntető szelvényt, a jegyzetézést elvégzik, magukkal viszik és természetesen csak azt közlik belőle, ahol eredményes volt a kutatás. A későbbi évtizedek régészei aztán elülről kezdhetik a munkát, mert nincs módjukban utána nézni a korábbi, főként a meddő munkának. E téren csak egy segítség lehetséges. Az egyes múzeumoknak kéznél kell tartaniok a gyűjtésük körébe eső terület szelvényeit. Nagy nehézség, hogy saját költségvetésük nem bírja el e szelvények megszerzésének költségeit, azért az államnak kell segíteni. A Nemzeti Múzeum kérje a kultuskormánytól e szelvényeket, az egyes vidékek szelvényeit küldje szét a megfelelő múzeumokba. Ott a Nemzeti Múzeum régészei is könnyebben kézhez kaphatják, a kezelő régész pedig a tervszerű és véletlen leletek pontos berajzolásával rendszeres régészeti katasztert vezet. Még az eredménytelen kutatás is feltűntetendő, amennyiben pedig lehetséges, a múlt adatai is bejegyzendők. És mindez sürgősen, mert minden napi késedelem nagy károkkal jár és csak elődeink mulasztásainak szomorú adatai szaporodnak. Lesz még így is elég nehézség a nem szakemberektől kiásott régiségek helyének pontos meghatározásában, mert a saját telkén véletlenül leltre bukkanó egyszerű ember, a kincstalálás reményében, nem szívesen árulja el szakembernek a pontos lelőhelyet, a kereskedő pedig hogy miért mond Kisárpás helyett Gutát lelőhelynek, azt csak ő tudná megmondani. A meglevő és felmerülő nehézségeket azonban nem-törődomséggel szaporítani oktalan dolog.

Ezekben bátorkodtunk néhány feladatra felhívni a figyelmet. Csak néhány esetet ragadtunk ki, bár kötetet lehetne írni e kérdésről. Ne mondja senki, hogy könnyű utasítást adni, de tessék elvégezni a munkát is; ha mindenki résztvesz az együttes munkában tehetségéhez mérten, olyan eredményt érhetünk el, hogy a történelem tudománya nem holmi poros akták és rozsdás fegyverek tisztogatásában merül ki, hanem az elmúlt életet varázsolja élénk, amint az hivatása is. Hogy e visszautazás a múltba mit jelent az emberi léleknek, azt csak az tudja, aki már csinálta. De a nagyközönség is szívesen jön utitársul, meg kell csak próbálni.

Győr.

Dr. Lovas Elemér.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

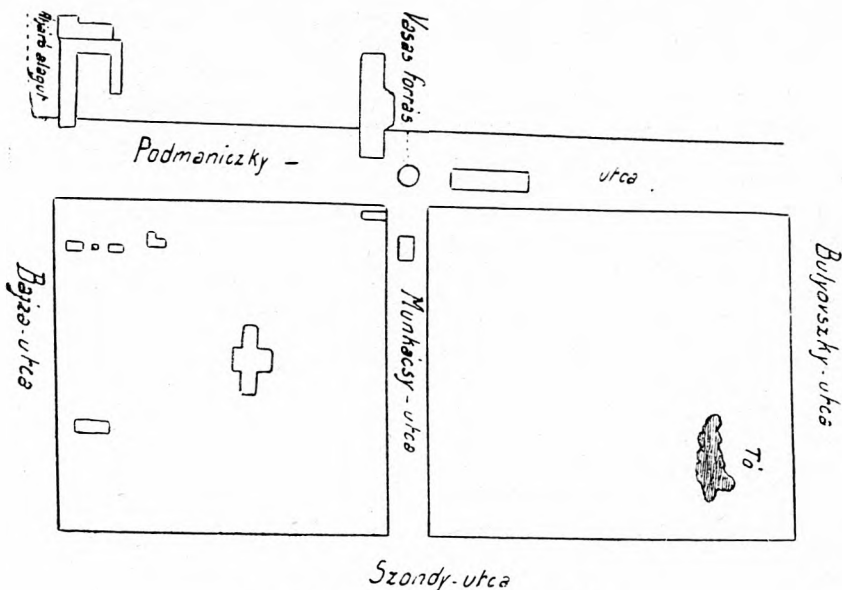
DR. GÁRDONYI ALBERT SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

Pest város első gyógyfürdője.

Schams 1821-ben kiadott „Beschreibung der Freystadt Pest“ című művében nagy elismeréssel emlékezett meg (333. kk.) dr. Rumbach Sebestyén pesti vasasfürdőjéről (Eisenbad), mely szerinte Pest városa első és egyetlen gyógyfürdője volt. A fürdőt Rumbach Sebestyén 1806-ban

volt szerelve, hogy a fürdőzők igényeinek minden tekintetben megfelelhessen.

Rumbach Sebestyén vesztfáliai eredetű családból származott, mely a XVIII. század közepén telepedett meg Magyarországon. Atyja Mátyás, előbb katonai, majd bányai igazgatósági sebész (chirurgus) volt s a bányai igazgatóságnál eltöltött

Rumbach Sebestyén vasasfürdője.

alapította a kevéssel előbb életrehívott Városliget és a tüzérségi szertár közötti területen s a maga idejében élénk keresletnek örvendett. A tüzérségi szertár emlékét legalább a „Lőportár-dűlő“ elnevezés őrizte meg számunkra, Rumbach Sebestyén vasasfürdőjének azonban még a nyoma is elveszett, mert a későbbi Podmaniczky-utcát éppen a fürdő területén át vezették. Pedig díszes fürdőépület lehetett, mert Schams szerint 18 fürdőszobán kívül lakószobákkal és vendéglővel is fel

11 esztendei szolgálat után Nagybányán halt meg 1775-ben. Nagybányán született Rumbach Sebestyén is 1764-ben, ki orvosi tanulmányait a budai és bécsi egyetemeken végezte s Bécsben avatták orvosdoktorrá 1788-ban. Felavatása után Pesten a Terézvárosban telepedett meg, ahol tiszteletreméltó emberbaráti tevékenységet fejtett ki, amennyiben nem csupán szegény embertársait gyógykezeltte ingyen, hanem a budai és pesti katonai kórházakban is ingyen teljesített orvosi

szolgáltatokat, amivel az uralkodó elismerését is kiérdemelte. 1798-ban magyar nemességért folyamodott s folyamodványát Végh Péter országbírórn és felsőbükki Nagy József személynökön kívül a pestvárosi tanács is a legmelegebben ajánlotta. 1805. május 24-én megkapta a magyar nemességet, de ezentúl is szolgálatkész támogatója maradt beteg polgártársainak, kiknek bizalmából még 1798-ban Pest városa tisztiorvosa lett. Minthogy leányai Bécsbe mentek férjhez, feleségének 1835-ben bekövetkezett halála után maga is Bécsbe költözött s itt halt meg 1844-ben 83 esztendőskorában.

A fürdő telkét Rumbach Sebestyén 1800-ban szerezte Pest városától, mikor a város a Városliget melletti homokos területet telkekre felszítva árverésen eladta azon kikötéssel, hogy a telektulajdonosok e sivár területet művelés alá vegyék. Rumbach Sebestyén 4 telket vásárolt meg összesen 8313 négyszögöl terjedelemben s azokon az árverési feltételeknek megfelelően szőlőt kezdett ültetni. Kútásás közben vasas forrásra bukkant, melynek gyógyhatásaitól indítatva fürdőház és szálló építésére határozta el magát, ami viszont az árverési feltételek szerint nem volt megengedve. Eleinte zavartalanul ment minden, mikor azonban 1806. június 28-án vendéglőtartási jogért folyamodott, a pestvárosi tanács betiltotta az építkezés folytatását azon indokolással, hogy a fürdőtartási jog kizárólag a városnak illeti. Ez a betiltás annyira sértette Rumbach Sebestyént, hogy 1806. december 1-én tisztiorvosi állásáról is lemondott, jóllehet a helytartótanács 1806. szeptember 9-én kelt leiratával megengedte, hogy a megkezdett építkezést befejezhesse. A pestvárosi tanács azon álláspontjával szemben, hogy a fürdőtartási jog az 1703. évi királyi kiváltságlevél alapján kizárólag a várost illeti meg s ennek megfelelően Rumbach Sebestyén telkét és fürdőjét joga van megváltani: a magyar kamara

1807 május 13-i leiratában arra mutatott rá, hogy Buda városát is ugyanazon kiváltság illeti meg s mégis vannak magánfürdői, melyek tulajdonosai csupán díjak (taxa) fizetésére köteleztettek a várossal szemben. Ugyanezen elv alkalmazását rendelte el tehát Rumbach Sebestyén esetében is, azon külön indokolással, hogy városi kezelésben úgy sem hozna a fürdő semmi jövedelmet. Ennek megfelelően a pestvárosi tanács évi 100 frtban állapította meg a fizetendő díjat, amibe Rumbach Sebestyén bele is nyugodott. (Rel. a. m. 5065.)

Ugyanezen Rumbach Sebestyén tulajdona volt 1806. május 21-től 1833. március 14-ig a mai Károly-körút (akkor Országút) 9. szám alatti Pauer-ház (ma Hadik-Barkóczy-palota), melynek hátsó része a Rumbach, ma hibásan Rombach-utcára nyílt. Ezt az addig névtelen utcát Rumbach Sebestyénről nevezték el s a Halácsy Sándor által készített s 1875. szeptember 28-án tanácsilag hitelesített felmérési üvegszelvényen még mindig Rumbach-utca volt a neve. Minthogy Rumbach Sebestyén nem csupán emberbaráti tevékenységével szerzett polgártársai körében érdemeket, hanem az előadottak szerint Pest városa első gyógyfürdőjét is ő alapította: az igazságnak is megfelelő lenne, de egy érdemes pesti polgár emlékét is méltóképen hirdetné az utókor előtt, ha ez az utca visszakapná eredeti Rumbach-utca, vagy helyesebben Rumbach Sebestyén-utca elnevezését.

Gárdonyi Albert.

A 100 éves pesti Lloyd-épület.

A modern paloták pompájának közelségében szerényen húzódik meg egy régi épület, mely ez év június hó 4-én töltötte be fennállásának századik esztendejét. Nem érdektelen az épület multja, mely nemcsak a benne lezajlott események, hanem építészti stílusa miatt is megérdemelné, hogy az utókor műemléknek

nyilvánítsa és emléktáblával jelölje meg életének nevezetesebb eseményeit.

A Lloyd-épületet a pesti polgári kereskedők testülete építtette a múlt század huszas éveiben. A pesti polgári kereskedők testülete még I. Lipót királytól nyerte szabadalomlevelét 1699 augusztus 12-én, melyet Pest város tanácsa 1700 január 12-én hivatott ki. A testületnek „Pesti szab. polgári kereskedők és kalmárok testvéregylete” volt a címe és élén a minden második évben választott két előljáró állott, kik a testület pénzt és levelesládáját őrizték. 1777-ben Mária Terézia a régi testületnek újabb szabadalomlevelet adományozott, mely lényegében egyezett az előbbivel, csupán annyi újítást eszközölt, hogy az előljárók működési idejét 3 évben állapította meg és megválasztásukat jelöléshez kötötte. Továbbá a testület vallási életére nagyobb súlyt helyezett, nevezetesen a negyedévi gyűlésekkel kapcsolatosan misét kellett szolgáltatnia a testületnek és védszentjének, Nepomuki Szt. Jánosnak napján nemcsak a főnököknek, hanem a segédeknek és inasoknak is meg kellett jelenniök a misén. A pesti kereskedők testületének szervezetét, működését és ezzel kapcsolatban Pest kereskedelmének fokozatos fejlődését, bár a megemlékezésre méltóak lennének, e cikk keretében mégsem ismertethetjük, mert ez messze elvezetne a tárgytól.

Nézzük tehát a 100 esztendő múltal dicsekvő épület történetét. A pesti kereskedők testülete elég későn, fennállásának 120. esztendejében erősödött meg annyira, hogy komolyan gondolhatott egy külsőségekben is tökéletes székház építésére. Az eszmét a székház felépítésére az a messzemenő gondolat, illetőleg cél adta meg, hogy legyen a termelők és kereskedők számára egy barátságos hely, hol egymással találkozhatnak, véleményeiket kicserélhetik, megbeszélhetik a piac áralakulásait, a külföldi hírekről értesülhetnek és

lebonyolíthatják ügyleteiket. Az erre a célra berendezett épületnek a város gócpontjában kellett feküdni, közel a Dunához. A testület vezetősége nagy körültekintéssel intézte az ügyet és keresett alkalmas telket. A telek kiválasztását és megvételét Stankovits Konstantin eszközölte, ki az 1820. augusztus 22-én megtartott árverésen megvette a szepítő bizottmánytól a mai Eötvös-tér, Dorottya-utca és Ferenc József-tér által határolt területet. Ez a terület egy-egy 319 és 296 négyszögöles telekből állott, az ára pedig 55.876 váltóforint volt, mai értékben kb. 85.000 pengő. A telek megvétele után az építkezés előkészítése céljából a testület 1821-ben Wurm József első és Grabovszky Athanáz másod előljárók elnökletével egy bizottságot választott. Ez a bizottság 1825-ig munkálkodott, de munkásságának eredményéről semmi adat nem maradt fenn.

Pólya Jakab a „Pesti polgári kereskedelmi testület és a Budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története” című munkájában 1826. október 21-ével említi azt a társulati ülést, melyen a székház felépítésére a kereskedők kebelében megalakult a részvénytársaság. A második ülést október 26-án tartották, melyen megállapították a részvénytársaság szabályzatát és a részvények jegyzésének módjait. Ezek szerint nem a részvényeknek, hanem a részvényeseknek volt döntő szavuk, továbbá a testületeket csak a részvényesek képviselheték és nem a testületek vezetői. Az építkezés kivételére pedig egy 13 tagú választmányt választottak, melynek az ezután kidolgozandó szabályzatok elkészítését és előterjesztését is kötelességévé tették. Ez a választmány azonnal munkához látott, Hild József építésszel elkészíttette az épület terveit és költségvetését és kimondotta, hogy csakis a Hild által készített terveket mutathatják be József nádornak jóváhagyás végett. Szabályozta továbbá a részvények elő-

vásárlási, eladhatási és örökölhetőségi jogát is.

A részvények jegyzése 1827. februárjára már annyira haladt, hogy Kappel Frigyes, Valero Antal és Halbauer János tagokból álló küldöttség és Hild József felutazhattak Bécsbe a nádorhoz az épület tervei-vel. A nádor nagy örömmel fogadta a küldöttség előterjesztését és annak az óhajának adott kifejezést, hogy még ez év folyamán üdvös lenne az épületet tető alá hozatni. Az eredményes küldetés után az első választmány működése is befejeződött és új választmányt választottak az építkezés tényleges vezetésére, melynek Sartory György János lett az elnöke. Ez az új választmány rövidesen elintézte a még függő kérdéseket és 1827. február 27-én megkötötte Hild Józseffel az építési szerződést, melyben nemcsak az építés vezetésével, hanem a kőműves munkálatok elvégzésével is őt bízták meg. Nem akarták ugyanis, hogy az árlejtéssel járó esetleges áskálódások az „idegen és belföldi földbirtokosok, kereskedők és művészek gyűhelyeül” szolgáló háznak hitelet és szolidaritását lerontsák, mert a testület oly épületet akart emelni, „melyet a késő utódokra is jókarban” lehet átszállítani. Nemes céljukat el is érték.

Az építkezést 1827. márciusában kezdték meg és még a tél beállta előtt tető alá került az épület. Az alapkövetélt a nádor távolléte miatt el kellett halasztaniok. Ezt a külsőségekben díszes ünnepélyt azután 1828 június 4-én délután 5 órakor tartották meg. A nádor, Ferdinánd főherceg, a tábornokok kara, a kormányzások elöljárói, számos főrangú előkelőség, a vármegye és a város küldöttei nagy számmal vcnultak fel a nevezetes alapkövetéltre és adták át az épületet nemes rendeltetésének, mely az 1832.

évi elszámolás szerint 129.439 forint és 26 krajcárba került pengőpénzben.

Az építkezéssel járó kiadásokat a házbérjövödelmekből igyekeztek megtéríteni és a részvények értékét növelni. Így kerültek 1830-tól gróf Széchenyi István kezdeményezésére a nemzeti kaszinó bérletébe az elsőemeleti helyiségek. A kaszinó a díszes nagyteremben tartotta híres táncmulatságait a testülettel karöltve, melyeknek jövedelmén arányosan osztozkodtak. Az épületben nyert elhelyezést a kereskedelmi csarnok, később pedig az 1851-ben megalakult Pesti Lloyd-társulat — melytől az épület újabbi nevét kapta — bérelte az emeleti helyiségeket. 1860-ban a mágnások, illetőleg a felsőház tartotta tanácskozásait az akkori legszebb nagyteremben és évente a Nemzeti zenede is itt rendezte hangversenyeit.

Meg kell emlékeznünk az épület tervezőjéről és építőjéről is. Hild József a klasszikus empire-nak a legjelentősebb képviselője. Jóllehet művészete nem volt olyan széles skálájú, mint kortársának, Pollácnak művészete, de mégis számos örökbecsű épülettel gazdagította fővárosunkat. Egyik legjelentősebb alkotása az ismertetett Lloyd-épület. A háromfrontos épületnek minden szépségét a Ferenc József-térre néző homlokzatra összpontosította és ide építette az árkádokon nyugvó kétemeletes oszlopcsarnokot. A másik két oldalt teljesen dísztelenül hagyta, ami nem az ő, hanem az empire-művészetnek sajátos egyoldalúságára mutat. A homlokzat klasszikus kiképzése, finom egyszerűsége azonban még ma is kiemelik az ódon épületet környező paloták beton és műmárvány pompájából. Az árkádok alatt élő mult pedig kér, de egyben figyelmeztet is bennünket a régi és igaz emlékek nagyobb megbecsülésére. R.

MAGYAR MŰEMLEKEK

DR. SZÖNYI OTTÓ A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZ. ELŐADÓJA

Az edelényi kastély Borsodvár-megyében egyike a legérdekesebb hazai kastélyoknak. Fülöp Józsa szász Coburg és góthai herceg birtokában a forradalmak utáni időkben a boldvavölgyi bányatársaság bérelte nagyobbik részét, a jobboldali szárnyban a kir. járásbíró-ság hivatala volt elhelyezve. Most az igazságügyminiszter vette át, aki a járásbíró-ság mellett még egyéb hivatalokat akar elhelyezni benne és ezért tataroztatni, sőt csekély mértékben átépíttetni akarja. Ez alkalmából közérdekben valónak tartjuk a figyelmet felhívni arra a szakértői vizsgálatra, melyet a Műemlékek Országos Bizottsága határozatából 1923. január 4-én tartottak a kastélyban és a vizsgálatról készült jelentésre, melyben megdöbbenő dolgokat olvashatunk a kastély szomorú sorsáról.

A kastélyt báró L'Huillier János Ferenc tábornok kezdte építtetni, özvegye Santa Croce Magdolna báróné fejezte be 1730-ban. Francia alaprajzi elrendezéssel épült: patkóalakú, a középső, kiemelkedő corps de logis két oldalán avant corps-ok szöknek előre és udvart zárnak be. A sarkokon hatalmas kerek tornyok állnak. Annak ellenére, hogy a kastély hosszú ideig hamupipóke-sorsra kárthatva, a mindent felörlő idő mostohaságának nyomait viselte magán, a legújabb időkig állagának lényegesebb sérelme nélkül állt fenn. Ekkor azonban a műemlékek legveszedelmesebb ellensége, az átalakításnak és modernizálásnak démona vágta bele karmait és az épületet jórésztben kivetkőztette eredeti jellegéből, sőt olyan átalakításokat végzett rajta, amelyeket által okozott kárt helyrehozni többé nem lehet. Legszomorúbb sors jutott osztályrészül a park felől tekintve, jobbról előreszökő épületszárny végén volt

kastélykápolnának. A kápolna, mint ilyen, tökéletesen megsemmisült. Boltozatát lebontották, a boltozat hevederíveit hordó kettős falpilléreket kivették, majd az így a főfalak között maradt ürt padlózattal kettéosztották, vagyis a kápolnából lakószobákat készítettek. Aki nem tudja, hogy itt 1920 előtt kápolna volt, az a mostani helyiségek után ítélve még csak nem is sejtheti azt, ha csak a kápolnafal külsején egy befalazott ajtónyílás felett megmaradt Szűz Mária-domborműből nem fog gyanút erre nézve. Már pedig ez a kápolna nagyon jellegzetes része volt a kastélynak és minthogy két emeleten végignyúlt, nem is lehetett jelentéktelen építmény. Oratoriummal is el volt látva, melynek nyílásán át a belsejébe lehetett letekinteni. Tóth István, helybeli plébános 1919-ben a cseh megszállók távozása után innen szemlélte meg a kápolnát és bár abban nagy piszkot és rendetlenséget látott, mit a csehek okoztak, de a főbb berendezési tárgyak, mint a főoltár, a márvány keresztelőkút, az orgona egyes sípoktól megfosztottan, a Szent Magdolna-kép az oratoriummal szemben még helyükön voltak s csak egyes kisebb tárgyak heverték a padlón. 1923-ban a berendezési tárgyak már a padláson heverték: a főoltár koporsóalakú asztala, aranyozott sugarakkal díszített hátfala, melybe az oltárkép volt egykor befoglalva, a tabernaculum szekrénye, — mindezek a XVI. Lajos-stílus formáit mutatták, — az orgona fújtatója, faszípjai és néhány elgörbitett ónsípja, játszóasztalának egy deszkája. Az orgona szekrénye azonban hiányzott. Ugyancsak a padláson hevert egy oszlopos baldachin, melyben egy két karján megcsónkított Mária-szobor állt, a némi faragással díszített gyóntatószék, baldachin- és zászló-

rudak és egyebek. A kápolna felszereléséről 1918 november 18-án felvett leltár még több tárgyat említ, melyek ugyancsak szétszóródtak. Az aranyozott szentségtartó, oltári és sekrestyecsengő őrizet alá kerültek a bérlőnél. Az öröklámpa a kastély egyik földszinti folyosóján függött a mennyezetről, villamosvilágításra átalakítva. A faragott, XVI. Lajos-stílusú nagy sekrestyeszekrény és az oltár egyik angyalszobra egy a kastélyban berendezett asztalosműhelybe került. A sekrestye folyosóján volt nagy fafesületet kromofággal megfosztották festésétől és a kapucsarnokba szándékozták elhelyezni. A miseruhák, a feltámadási Krisztus-szobor, az oltár feszülete, a templomi székek, a Szent Magdolna-oltárkép, az oltárgyertya-tartók, a hordozható szószék, a márványtalapatú, rézmedencéjű keresztelőkút eltűntek. Egy scrozta rokokószék a padláson hevert; előkelő művészi alakításuknak a gyönyörű vörös damasztelyemfoslányok voltak hírcendői.

Másik, az edelényi kastély eredeti jellegét megváltoztató, átalakítás az volt, hogy a lépesőház faragott kőballusztrádját eltávolították és helyébe az udvari erkély vaskorlátjának pálcáit tették. Ez az udvari erkélykorlát ugyancsak jellegzetes régi mű volt. A vasak helyén összetakolt fakorlát dísztelenkedik és ami még sajnálatosabb, az erkélyre az udvarról primitív falépesőzet van felvezetve. Elképzelhető, hogy a részben meghagyott vaskorlát, a hozzátoldott faléc-korlát és ez a lépesőzet, ennek a fedelmi homlokzatnak éppen a középpontjába szúrva, minő siralmas képet nyújt. A lépesőházban egyéb is történt. Minthogy a vékony vaspálcák nem töltik ki a kőballusztrád eltávolítása után a lépesőfokokat kísérő kőhomlok felső lapját, azért a földszinti ablakok régi jó sejtalakú barokk vasrácsozatának egy-egy sejtjét ide helyezték át alacsony kerítésfélének. A lépesőház szobornak szánt fül-

kéjébe egy régi, a kastély valamelyik helyiségéből kiemelt cserépkályha alsó részét helyezték bele virágtartónak.

A harmadik mélyreható és értéket pusztító átalakítási művelet, az emeleti szobák, jobban mondva termek falfestési díszítésének egyik részébe szántott bele túlságos mélyen. E falfestések több szempontból értékesek. Élénken szemléltetik a rokoko díszítő művészetének irányát olyan esetben, ahol a díszítő művész nem alkalmazhat a szobák falaira plasztikus dísz: léceket, rács- és rocaille-faragványokat, füzéreket, stuccókat, de szövetkárpicokat sem, hanem mindent csupán festéssel kell elintéznie. Bemutatja a figurálisokban az akkor közkeletű allegóriákat, az évszakokat, világ-részeket stb., az előkelő világ szórakozásait, majd harci jeleneteket, kosztümöket s itt specialitása is van, mikor egy enyelgő pár mellé egy sárgacsizmás, magyar ruhás cigány-hegedűst ültet. Az ornamentális részekben a plasztikus rokoko képkereteket festve adja, a nagy falmezőket pedig pasztellszínű, rózsás és lilás mezőkön, gyengéd virágmustrával ékes szövetkárpicok utánzataival borítja be, nem hagyva el a plasztikus léckeretezések festett ábrázolásait sem. A fal lábazatát pedig festett márvánnyal burkolja. Elmondhatjuk, hogy az edelényi kastély termeinek falfestése a rokoko faldíszítésének valóságos mustárta volt. Csak volt, mert a bérlő által lakott szobák közül csak egyben maradt meg a falak tapétamintája, a többiben az egy színnel való befestés alatt eltűnt a régi szépség. A nem lakott szobák közül egynek falfestési díszé maradt meg régi állapotában, s bár itt sok vako-latrepedés, törés és egyéb hiba zavarja az összhatást, de annak báját teljesen el nem tüntetheti. Kétségtelen, hogy e hibákat az eredeti festést kimélő részleges javítással is lehetett volna tüntetni az egyszínű lemázolás kényelmes módszere he-

lyett. A boltozatokon és az oldalfalak lunettáin levő figurális képek szerencsére elkerülték a durva beavatkozást és néhány részlet kivételével, minő például a világgrészeket jelképező alakok ketteje, a lényegesebb átfestést is. A többi figurálisok mind át vannak festve. A gyakorlott szem észreveheti rajtuk az idegen kéz nyomait, sőt energikusabb beavatkozásait és „rajzhiba-

Így történt, hogy a földszinten és az emeleten az egységes, boltozatos helyiségekből más hangulatot árasztó, az eredeti térhatást tönkretévő helyiségek, lakoszobák, fürdőszobák és egyebek lettek. A régi szobaparkettből falburkolat lett. De ezek a változtatások még visszacsinálhatók lennének. Aki az edelényi kastély belsejének architektonikus koncepcióját eredeti műveltségében meg-

Az olsvai fatorony.

javításoknak“ nevezett rongálásait is, de a festés rokokós karaktere nagy általánosságban még ép.

A felsoroltakon kívül észlelt kastélyátalakításokat röviden úgy összegezzük, hogy ahol a bérlő saját és tisztviselői lakásigényének a régi állapot fentartása mellett nem tudott eleget tenni, ott a szobáknak és egyéb helyiségeknek új falak által való elaprózásával, máscknak lebontásával, régi anyagoknak az átférmált helyiségekben való újszerű felhasználásával és egyéb ilyen műveletekkel igyekezett céljait elérni.

ismerni akarja, az átmegy az épületnek a főkaputól jobbra eső, járásbírósi szárnyába. Nagy itt az elhanyagoltság, de az elrendezés a régi. Vajha az újabb átalakítások legalább ezt megkímélnék!

Az olsvai fatorony. Szatmár vármegyében, a Nyírség egy eldugott falujában, Olsván, áll egy kis református templomocska, mely mindössze 18 m hosszú és 9 m széles. Szentélye valamivel keskenyebb a hajónál és szögletes záródású, de támpillérek nélkül. Keskeny ablakai

kifelé-befelé tárulnak, ami azt mutatja, hogy középkori eredetű, talán még az átmeneti stílus korából, de legkésőbb a gótika korából. A szentélye boltíves volt, de 1881-ben lebontották a boltozatot és most az 1832-ben lepadlásolt hajóval egyetemben deszkamennyezetű a templom. Faragottkő részletet nem találni benne. A templom külsejét a meszelt falakba vágott ablakok és a hajónak és szentélynek különböző magasságú zsindeletűi szépen tagozzák. A templom nyugati homlokzata előtt, vele egy toronyszerű facsarnokkal összekötve áll az 1770-ben épült fatorony, mely talán 25 m magas a csúcsán lévő gombig. Tölgyfagerendákból rótták össze, avult, de érdekes szerkezettel, hallatlan anyagpazarlással. Alul kiszélesedik, négy-szögű törzsét most a mult század vége felé felszegeezett deszkák borítják, valamikor éppúgy zsindelezve volt, mint a hegyes toronysisak és a lefelé szélesedő sisak négy sarkán ülő fióktornyocskák üvegjei. A sisak alatt lévő harangház, mely a torony törzsénél szélesebb, két-két ablakkal van áttörve oldalain. Jól ismerjük ezt a harangtoronytípust az erdélyi példák után, de itt nincs körülfutó erkély, nincs kizárva azonban, hogy eredetileg volt. A torony hasonlít a gemzseihez, de ennél karcsúbb. Az olcsvai eklézsia új templomot épített a régi helyén s ezért a templomot és a fatornyot le akarja bontatni. Utóbbi azért, mert a csüfolódó nyelvektől fél. A Műemlékek Országos Bizottsága¹ úgy látja, hogy nincs mit szégyelni ezen a bájos fatornyon és mindenképp meg akarja menteni már csak azért is, mert ez a népies toronytípus lassanként teljesen kipusztul. Minthogy pedig az olcsvaiak semmiképp se akarják öreg tornyukat megtartani, a Bizottság Debrecen város tanácsához fordult azzal a kéréssel, hogy vegye át és állíttassa fel mint múzeumi tárgyat

¹ Schulek János műépítész és Györfly István néprajzi múzeumi igazgatóőr szakértői véleménye alapján.

az utókor okulására. Azt hisszük, hogy Debrecen tanácsa a népies építőművészet e kedves emlékének kegyeletes felkarolásával újabb jelét fogja adni nemes kultúrtörökvéseinek.

A veleméri kápolna (Vas megye) tetőzetét és toronysisakját a Műemlékek Országos Bizottsága segélyével helyreállították. Ebben a kápolnában vannak Aquila János XIV. századbéli híres falfestményei, melyeknek fennmaradását veszélyeztette a tetőzet hiányossága.

Aquila János mesterműveit négy falusi templom tartotta fenn számunkra. Ezekből a Vas-megyei Marttyánc és Tótlakot, nemkülönben a Zala-megyei Turnischa-t Trianon elszakította tőlünk s egyedül Velemér maradt meg csonka hazánknak. A veleméri templom egyik képén a művész paizsa fölé lefestette önmagát is, magyaros kucsmában, görbe szittyá karddal. Az alak mellé kanyarodó szalagon ez áll: „omnes sti orate pme Johanne Aquila pictore“, — minden szentek imádkozzatok érettem, Aquila János festőért.

Rómer Flóris érdeme e falfestmények felfedezése és megtartása. Ezekből tudhatjuk meg, hogy olyan mesterrel állunk szemben, aki kb. 1377-től 1392-ig dolgozott a Dunántúl nyugati részében s nemesak épített templomokat, de festményekkel is díszítette azokat. Előbbi igazolja a martyánci templom képei feletti töredékes írás: „az egyház 1392-ben Erasmus plébános idejében, „per manus Joannis Aquile de Rakspurga oriundi“: a regedei származású Aquila János kezei által építetett“.

E képekben nyilvánul meg legelőször a magyar festészet nemzeti jellege, s így természetes, hogy a nekünk megmaradt veleméri templom drága kincse a magyar kultúrának, melyet megőrizni nemesak hazafias, nemesak kulturális, de mindezen felül magyar kötelesség is.

HADIMŰZEUMI LAPOK

AGGHÁZY KAMIL A HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

I. A M. K. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM KÖZLEMÉNYEI.

A múzeum pontos címe: M. kir. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, IX, Üllői-út 49, I. em. Telefon: József 364—12, 7-es mellékállomás (Múzeum).

Látogatási idő: május 15-től kezdve minden szerdán délelőtt 9—2 óráig. Nagyobb csoportok látogatása előre bejelentendő.

A múzeum anyagának gyarapodása. Intézetünk anyagát folyó évi május hóban gyarapították:

A M. Nemzeti Múzeum Történelmi Osztálya, Pál Károly, dr. Elfer Tivadar, Sulyva János százados, Roska József ny. alezredes, Szegfy István ny. ezredes, Szmracsányi Miklós ny. min. tan., Csiktapolezcai vitéz Lázár Domokos tábornok, Eisenstädter

Ödön, Tar Géza, Suhay Imre tábornok, Hóman Bálint a Nemz. Múz. igazgatója, dr. Fery Aladár, Lázár József rendőrfogalmazó, Wachtel Gyula, Kruttshmitt Aurél ezredes, Ruszt Mihály, Bevilaqua Béla dr., Bayer-Krucsay Lajos dr. svéd főkonzul.

A felsoroltaknak az általuk beküldött tárgyakért (hósiemlék-fényképek, különféle könyvek, metszetek, füzetek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diapozitívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek, szobrok) és egyéb adományokért ezúton is hálás köszönetet mond az intézet főigazgatója.

II. SZEMLE.

Múzeumok.

Firenzében április 25-én tartották az első internacionális etruszk-kongresszust, melynek érdekes tárgysorozatát a történelem és archeológia, vallás és nyelvészet köréből merítették. Európa összes államainak és Amerika, Afrika, Ázsia tudományos egyesületeinek képviselői vettek részt a kongresszuson, melyvel egybekapcsolták a firenzei etruszk-múzeum új termeinek megnyitását. A gazdag bronzgyűjtemény legszebb tárgyai Chimera, Arringatore és Minerva szobrai. Az egykori Etruria földjén talált ú. n. arretiumi edények, főleg domborműves vázák topografiai és időrendi tökéletességben mutatják be az etruszk művészetet. Az éremgyűjtemény a legújabbkeletű tanulmányok alapján és kronológikus sorrendben van elrendezve. A legkiválóbbak talán az építészet terén voltak, ezt bizonyít-

ják a kiállított modellek és az építkezések utólag megkonstruált rajzai. A legmegkapóbbak az etruszk sírfestmények, freskók, feliratos emlékkövek, melyek a különböző aknasírokat, gödör- és sziklasírokat díszítették. A különböző múzeumok etruszk-gyűjteményei, melyek közül legjelentősebbek a vatikáni és a londoni brit múzeumé, másolatban, illetőleg képekben láthatók.

A *római* S. Angelo kastély hét termét muzeális kincseivel (képek, szobrok, bútorok, edények, fegyverek), jelenlegi tulajdonosa, gr. Contini az államnak adományozta. Mint múzeumot május 3-án avatták fel. A történelmi múltú termekben III. Pál pápa lakosztálya volt és két évig tartó renoválás után visszanyerték XV. századbeli jellegüket.

A világhírű *londoni* panoptikumot, mely csaknem teljesen leégett, restaurálva ismét megnyitották. Anglia összes uralkodói és politikai

élete vezéralakjai korszerű öltözetekben, meglepő hű ábrázolásban láthatók. Érdekes csoportok is láthatók, pl. Marat meggyilkolása, Wellington herceg, amint a holt Napoleont nézi stb. Újból helyreállították a kínyzókamrákat és kiállították az összes kínyzókészülékeket.

Leletek — ásások.

Pécs környékén, *Kisharsány* községben ásásokat végeztek a pécsi múzeum igazgatójának, dr. Fejes Györgynek vezetése mellett. Egy tömegsírt tártak fel, mely valószínűleg az 1687. év augusztusában a harsányi síkon megvívott török csata idejéből való.

A tiszamenti *Tószegen* bronzkori lakótelepet tárnak fel Van Heerdt holland báró anyagi támogatásával. Az európai híru ásatast a Nemzeti Múzeum megbízásából Márton Lajos dr. ny. igazgatóőr vezeti és az elmúlt hetekben külföldi archeológusok is megtekintették. A tószegi telep azért érdekesebb más feltárt bronzkori telepeknél, mert a bronzkorszak mindhárom korszaka képviselve van az egymás felett elpusztult lakótelepek épenmaradt rétegeiben.

*

A császári *Róma* volt kikötője, Ostia ismét rendszeres ásások színhelye. Jelentékeny részét már 1783—1855-ben hozták felszínre. A most napfényre kerülő tárgyakat és épületeket a modern archeológiai felfogás szerint a lelőhelyen fogják összegyűjteni, illetve lehetőleg rekonstruálni.

Róma központjában több régi palotát bontottak le, ezen munkálatok alkalmával egy kerek Herkules-templom négy nagy oszlopát és az alapzatát, egy másik templomnak pedig tizenkét kisebb oszlopát és dombormű-töredékeit emelték ki. A leletek mind a római köztársaság idejéből valók.

Könyvek és folyóiratok.

„A világháború 1914—1918“ címen jelenik meg a Hadtörténelmi Levéltár szerkesztésében és kiadásában az a nagy vezérkari munka, mely a fősúlyt Magyarország és a magyar csapatok hadműveleteinek ismertetésére fordítja.

*

Az archeológia népszerűsítése érdekében az olasz archeológusok egy füzetet adnak ki a most folyamatban levő óriási archeológiai ásások érdekes, tanulságos és szép ismertetéséről, jó illusztrációkkal díszítve. A füzet a l'Istituto d'Arti Grafiche di Bergamo kiadásában jelenik meg.

Az olasz gyalogdandárok világháborús történetének hatodik kötete április hóban került ki a római nyomdából. Az összefoglaló nagy műnek még két kötete van sajtó alatt.

Az angol hősi sírok gondozására alakult bizottság, az Imperial War Graves Commission, jelentést adott ki a világháború utáni tízéves működéséről, mely arról számol be, hogy összesen mintegy 600.000 sírkövet, 1135 keresztet és 265 hősi emlékművet emeltek eddig. 659 hősi temetőt létesítettek és 594 francia és belga községi temetőben állítottak sírkövet. Az Egyesült Államokban kb. 80.000 hősi sír van mintegy 10.000 temetőben szétszórtan és még nincs megállapítva, hány sírkő lesz emelve. Az Oroszországgal folytatott ezirányú tárgyalások a diplomáciai viszony megszakadása következtében szünetelnek. A temetők és sírok díszítésére 63 ezer sövényt, sok millió esztergét és fát ültettek és 539 darab földet vetettek be fűvel. Ezen adatok a bizottság eredményes munkásságáról tanuskodnak.

Hatszáz olasz főiskolai hallgató angliai tanulmányútja alkalmával április 19-én megkoszorúzta a londoni Westminster-ben levő Ismeretlen katona sírját.

Halálozások.

Konkoly Thege Elek Gábor ny. tábornok, a volt m. kir. 8. honvéd huszárezred parancsnoka, cs. és kir. kamarás, a német Johannita-rend lovagja, a hadiékítményes vaskorona-rend stb. tulajdonosa, a harctéren szerzett szívbaja következtében május 3-án Vácon elhunyt.

Nagyenyedi Gillyén József, a volt pozsonyi 72. gyalogezred tartalékos hadnagya május 3-án Budapesten elhunyt.

Vas-Wiblinger Jakab ny. tábornok, a Mária Terézia-rend lovagja, május 3-án Bádenben elhunyt. — A világháború kitörésekor mint százados a közös 26. gyalogezrednél szolgált, melynek kötelékében 49 hónapon át mint század- és zászlóaljparancsnok, továbbá mint a 309. honvédgyalogezred parancsnoka különböző harctereken hősiességével magatartásával tüntette ki magát. Kiváló érdemteljes magatartásáért az őrnagyi és alezredesi rangfokozatot soronkívül érte el és a legmagasabb kitüntetésekért érdemelte ki. Intézetünk mindig áldozatkész barátját is gyászolja az elhunytban.

Beile Ferenc ny. ezredes május 3-án Gödöllőn meghalt.

K. Pallós József, Nagyküküllő vármegye ny. főlevéltárosa 90 éves korában május 2-án Budapesten meghalt. Ifjúkorában mint Garibaldista huszárhadnagy három és félévig harcolt Olaszországban az olasz szabadságért, többször megsebesült és sok olasz kitüntetést kapott.

Radnóthy Lukács Géza ny. magyar honvédtábornok május hóban Nagyváradon elhunyt.

Röder Adolf ezredes Győrben május hó 21-én meghalt.

Báró Auffmanberg-Komarow Móric, ny. gyalogsági tábornok, a monarchia egykori hadügyminisztere május 18-án Bécsben elhunyt.

Katonai multja egyike a legérdekesebbeknek. A boszniai okkupációt mint őrnagy harcolta végig. Szerajevó katonai parancsnoka volt tábor-

noki ranggal, míg 1911-ben közös hadügyminiszterré nevezték ki. Legfőbb tevé a tüzérség fejlesztése volt. Nagy titokban rendelte meg azt a 12 darab új harminc és feles ágyút, amely a világháborúban a legnagyobb szolgálatokat tette. 1914. augusztus 26—28-án Komarownál aratott nagy győzelme elismerésül Ferenc József király bárói rangra emelte komarowi előnévvel. Nemsokára azonban megindultak ellene a vádaskodások és nyugdíjazták. Azután már csak a katonai és hadtörténelmi irodalomnak szentelte tevékenységét.

Szentkereszthy István báró volt cs. és kir. 2. huszárezredbeli őrnagy, ötvenháromeves korában Hosszúaszón május hóban meghalt.

Vályán László m. kir. honvéd-őrnagy május 29-én Budapesten elhunyt.

Vitéz Bcdolay István vezérkari ezredes, a budapesti vegyesdandár volt vezérkari főnöke május 25-én Budapesten meghalt.

*

Aminov Iván svéd ezredes, aki Radzsa írói álnéven több háborús tárgyú regényt írt, Stockholmban május hóban elhunyt.

Lilienfeldi vitéz Abele Ferenc báró, m. kir. altábornagy, a legfelsőbb honvédtörvényszék elnöke, június hó 6-án délután 6 órakor, életének ötvenharmadik évében váratlanul meghalt. Temetése vasárnap délután 4 órakor volt a budapesti Farkaséti-temetőben. Az engesztelő szentmiseáldozat (I. Kapisztrán-templom) hétfőn délelőtt 10 órakor volt. Intézetünk mindig áldozatkész barátját is gyászolja az elhunytban.

Bajtársi összejövetelt tartottak:

Április hóban, Budapesten:

13-án a volt cs. és kir. 13. jászkúri huszárezred tisztikara;

a volt *vasúti ezredbeliek* megalakították bajtársi körüket és kimondták a vidék bajtársi körök megszervezését.

Május hóban:

3-án a volt cs. és kir. 3. számú „Gróf Hadik“-huszárezred Budapesten.

5-én a brassói volt 2. gyalogezred Budapesten.

5-én a volt m. kir. szegedi 1/11. és 2/5. honvéd-lovastüzérezredek Budapesten.

5-én a volt m. kir. munkácsi 11. honvédgyalogezred Budapesten.

5-én a volt csász. és kir. 64. gyalogezred Budapesten.

6-án a volt miskolci 10. honvédgyalogezred Miskolcon.

7-én a II. Vilmos német császár nevét viselő volt cs. és kir. 7. huszárezred Budapesten.

12-én a kőbányai gróf Pálffy-laktanyában állomásozott cs. és kir. tábori ágyúezred összes alakulatainak tisztikara Budapesten.

16-án a volt 82. székely gyalogezred volt tényleges és tartalékos tisztjei Budapesten.

17-én a volt cs. és kir. 6-os gyalogezred Budapesten.

20-án a volt 7. honvédtábori ágyúezred a 10. isonzoí csata tizenegyedik évfordulóján Veszprémben.

20-án Fegyverneken a volt cs. és kir. 68. és a 29. honvédgyalogezred, a 13. huszárezred s az 1-es honvéd-huszárezred sok csatán átment rokantjai hadizászlót szenteltek fel.

27-én a pécsi hadapródiskola 1915 szeptemberében végzett „Baralovits“-évfolyama tízéves találkozóját tartotta Pécsen.

Hősi emlékművek.

Május 6-án leplezte le a *Pesti* Izr. Hitközség Fiuárvaháza volt növénydekeinek egyesülete azt az emlékművet, melyet a világháborúban elesett tagjai emlékére az árvaház kertjében emelt.

Május 6-án leplezték le *Miskolcon* a régi József-laktanyában a 10-es honvédezred hősi halottainak emléktábláját.

Május 15-én *Debrecenben* a város 157 zsidó hősi halottjának nevét megörökítő emléktáblát avattak fel,

mely a Deák Ferenc-utcai templom falán nyert elhelyezést.

A m. kir. csendőrség a budapesti Böszörményi-úti csendőrlaktanya udvarán emlékművet állított csendőrbajtársainak, akik a proletárdiktatúra alatt vértanuhalált haltak. Az emlékmű ünnepélyes leleplezése május 10-én volt.

Komádi biharmegyei község május 17-én avatta fel a világháborúban elesett hőseinek emlékművét.

A *diósgyőri* hősök emléksobrát május 20-án leplezték le.

Békésszentandráscon május 27-én leplezték le a hősi halottak emlékművét.

A *Ludovika Akadémia* parkjában nagyszabású emlékünnepele keretében avatták fel május 17-én a hősi halált halt magyar tisztek emlékművét.

A hevesmegyei *Ludas* község hősi emlékművét május 13-án leplezték le.

A *szombathelyi* hősi emlékművet a hősök temetőjében május 20-án avatták fel.

Május 20-án, a *hősök emléknappján* a székesfőváros és a vidék összes városaiban és falvaiban kegyelettel áldoztak a hősök emlékének és lélekemelő ünnepelele keretében koszorúzták meg a hősi emlékműveket.

*

A *wienerneustadti* katonai akadémiában május 20-án avatták fel azt a négy márványtáblát, mely az akadémia hatszáznál több hősi halált halt volt növendékének nevét örökíti meg.

Párizsban élő hazánkfia, Kiss Pál vaskovács-művész, akinek legremekebb alkotásai közé tartozik a levallois-pareti 300 katona sírboltjának kapuja, újabb megbízást kapott Párizs városától. Ugyanis minden keirelet hősi halottainak neve egy ú. n. „arany-könyv“-ben van megörökítve, ezek számára remek kivitelű kovácsolt vasasztalokat fog jeles iparművész honfitársunk készíteni.

Az Országos Magyar Hadimúzeum-Egyesület és az Országos Kanizsai Dorottya-Bizottság tulajdona és kiadása.

Felelős kiadó: GÖRGEY ALADÁR szerkesztő.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI:

DR. LUKINIČH IMRE

A NEMZETI MŰZEUM SZÉCHENYI KÖNYVTÁRÁNAK
IGAZGATÓJA

I. KÖTET // BUDAPEST, 1928 JÚNIUS HÓ // 1. FÜZET

M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R

A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

	Oldal
<i>Soós Elemér: A morvamezei esata</i>	3
<i>H. K.: Szeged</i>	26
— — <i>Nagykőrös</i>	30
<i>Dr. Tragor Ignác: Vác története</i>	34
<i>Horváth Károly: Thán Mór</i>	43

KÉPEK JEGYZÉKE.

Detrekő várkastély romjai 1885-ben (4). — Laá várkastély romjai 1889-ben (8). — Áttekinthető térképvázlat az 1278. évi hadjáráshoz (9). — Stillfried és temploma 1896-ból (11). — II. Frigyes harcesoportalakzata (12). — A Morvamező egy XVII. századbeli térkép után (15). — A két tábor és az I. harc vonalak küzdőtere (16). — A II. harc vonalak küzdőtere (17). — Rudolf viaskodása a Weiden-patak átkelésénél (18). — Habsburgi Rudolf III. harc vonala és tartalékának előnyomulása (19). — A döntő esata színtere (20). — IV. László király és Habsburgi Rudolf találkozása a morvamezei csatatéren (Thán Mór festménye) (21). — A morvamezei csatatér (23). — Vác a XV. században (35). — Vác a Happel-féle kép után (37).

A morvamezei csata.

I.

A magyar nemzet sorsa mindig a küzdelem volt. Mikor más nemzetek fiai a kard helyett már régen az ekét és a tollat forgatták, mi még akkor is harcoltunk, harcolnunk kellett, hogy élhessünk, hogy a magunk és mások jogait oltalmazzuk. Egyetlen elégtételünk ezért csak az, hogy önmagunkat Európa védőjének nevezhetjük, mert a mi váraink falain dőlt el sokszor a többi népek nyugalma és magyar vér árán épült a Nyugat műveltsége.

A századokon át elrejtve tartott ősi családok levéltárai az utolsó 60 év alatt közkinccsé váltak. A felhalmozott levéltári adatok és kiadatlan okiratok rendszeres feldolgozása nemzeti életünk és dicsőségünk részleteit csak most tárja elénk. Ezek közé a dicsőséges részletek közé tartozik a morvamezei csatában való szereplésünk is.

Az 1278. évi hadjárat, mely a morvamezei — másképp dürnkrúti — csatával Habsburgi Rudolf dinasztiájának megalapítására lényeges befolyással volt, reánk magyarokra azért kiválóan érdekes, mert Rudolf győzelmét a segélyére siető magyar sereg kellő időben való megjelenése és hősiesség magatartása idézte elő. E csata leírásánál — tudtommal — egyetlen német író, G. Köhler vezérőrnagy, emlékezik meg a magyarok tetteiről; ő az egyetlen, aki elfogulatlanul ítéli meg a harc lefolyása alatt kifejtett tevékenységüket. De azon tényezőkkel, melyek a harc kimenetelére döntő befolyással voltak, alaposan ő sem foglalkozhatott, mert a magyar nemzet erre vonatkozó eredeti kútfőit nem ismerte.

II.

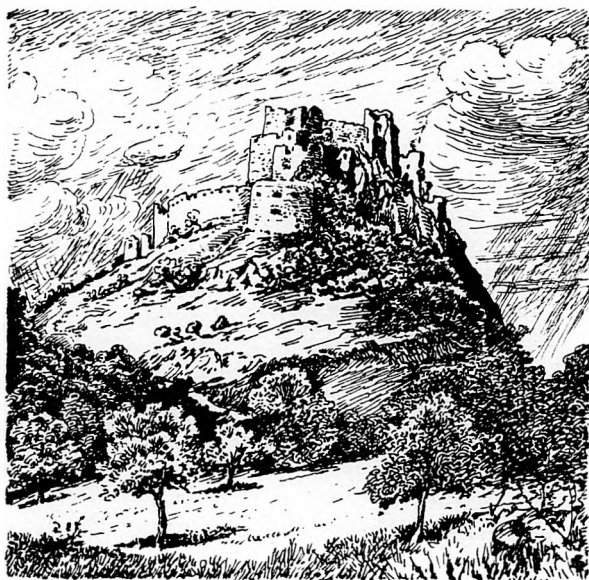
A német királyságra 1273. október 1-én egyhangúlag emelt Habsburgi Rudolfnak nem hódolt meg Ottokár cseh király. Rudolf — uralkodói tekintélyének megóvása érdekében is — kénytelen volt tehát kardja élére bízni, amit békés úton el nem érhetett.

A háborúra közvetlen okot egyébként azon körülmény adott, hogy Rudolf igényt tartott Styria, Ausztria, Karinthia és Krajna tartományaira, mint megüresedett hűbérekre és ezen igényét Ottokár ellenzése dacára is érvényesíteni igyekezett. Az augsburgi gyűlésen (1274 őszén) azonban, ahol ez a hűbérkérdés tárgyalatott, a cseh király vonakodott megjelenni, minélfogva ezen ügy ott vele elintézhető nem volt. Rudolf ekkor Ottokárt birodalmi átok alá helyezve, őt megtámadta, a nevezett tartományokat pedig 1276-ban erőhatalommal elfoglalta.

Ottokár, bár csupán Cseh- és Morvaország maradt birtokában, még mindig elég erősnek tartotta magát a mérkőzésre s a háborút két év múlva megújította. A küzdelem 1278. évi augusztus 26-án

Rudolf javára dőlt el a morvamezei csatában. Rudolf, korának legjelentősebb hadvezére, bírt azon kitűnő tulajdonságokkal, melyek őt e szerepre képesítették. Ezekhez a képességekhez még bő haditapasztalat is járult. Nem hiába vett részt II. Frigyes német császár harcaiban; miket e harcokban tanult, azt a morvamezei csata rendezésében értékesítette.

Ottokár, Csehország királya és Németország főpohárnoka, a korabeli fejedelmek közül szintén kiemelkedett. Vezéri képességeiről kiváló tanuságot tett az 1273. évi magyarországi hadjáratában, amikor is Laá vára alá parancsolt hadait személyesen vezette Magyarország ellen. Mielőtt azonban serege egybegyűlt volna, Német-Ujvári Henrik bán 30.000 magyar s kun lovassal megtámadta és

1. ábra. Detrekő várkastély romjai 1885-ben.

1273. évi augusztus 5-én megverte. Ez ütközetben Ottokár veje, Dürnholz Ulrik is elesett, maga Ottokár pedig Laá váraesba menekült. De már harmadnap, amidőn összegyűjtött serege 60.000 főre szaporodott s így a magyarok fölött túlerőbe jutott, megújította a harcot s a visszavonuló magyar sereget követve, Szentmártonig majd Sopronig nyomult előre. Ami kezére került, részint feldúlta, részint zsákmányul ejtette, míg végre — *Detrekő* váránál — ereje megtörvén, elhagyta az országot.¹

Ezeket tudván Ottokárról, alig érthető azon erélytelensége, melyet az 1278. évi hadjáratban mutatott. Hogy Rudolf helyzete felől, a Dunán való átkelésről, a magyarok szövetségéről stb. — számos összeköttetései folytán — ne értesült volna, mint ahogy meglegyetése

¹ Lásd Percz IX. 705. 1. és László király 1288. évi megújított adománylevelét a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Sóvári Soós-család levéltárában.

mutatni látszik, alig tehető fel. Inkább képzelhetjük, hogy 1260—1273. évi hadjáratainak sikerei túlbizakodottá tették és a magyar sereg segélyére sem fektetett súlyt.

Rudolf ezzel szemben IV. Kun Lászlót, a magyarok ifjú királyát, 1277 nyarán hűséges szövetségeséül nyerte meg. Ez a szövetség a hainburgi találkozás (1277. november 11) alkalmávl még azáltal is erősödött, hogy Rudolf felajánlotta leányát, Klemencia hercegnőt, László király testvérének, Endre hercegnek, hitvesül. E szövetség annál tartósabbnak ígérkezett, mert Ottokár ellen a magyarok között az előző harcok folytán keletkezett izgalom még folyton tartott. A kért magyar segélyhadak toborzására László király általános fölkelést rendelt. A magyar nemzet által kiállított hadak fele — tekintve a kun haderőtől — gyalogharcosokból állott. Ezért nevezetes tényező a morvamezei csata a magyar hadügy kifejlődésében. Igaz ugyan, hogy az ott nagy számban megjelent gyalogságot a harcban nem alkalmazták és az csupán a tábor őrzésére szolgált,² de ez a seregnek már csak azért is előnyére volt, mert így vált lehetővé, hogy a lovasság teljes számban a harchoz legyen felhasználható.

A csatában résztvett, vagy legalább a harctéren jelen volt csapatok száma a következő:

Ottokár serege: 3000 morva lovas, 15.000 német lovas, 2000 lengyel és sziléziai lovas és 24.000 cseh gyalogos; összesen: 44.000, vagyis: 20.000 lovas és 24.000 gyalogos.³

Rudolf serege: 2000 német lovas, 16.000 kun lovas, 20.000 magyar lovas és 20.000 magyar gyalogos; összesen: 58.000, vagyis: 38.000 lovas és 20.000 gyalogos.⁴

E harcoló sereg javarésze magyar és kun lovasságból állott. Fegyvere: íj, puzdra, pajzs, kard és buzogány. A nemesség már szórványosan — kiki tehetsége szerint — páncélinget, sőt vértet és kikészített állatbőröket (kutzát) is viselt és szőrmés, könnyű fanyeregben ült. Általánosságban — de különösen a nemesség — acélsisakot viselt. E könnyen lovasított magyar nemesség szálfegyvereivel nem

² Lásd G. Köhler Generalmajor z. D.: „Die Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit.“ II. Band, 119. Seite. „Die Schlacht auf dem Marchfelde 1278.“

³ Lásd Köhler II. 119. Anhang 780. lap.

⁴ Klingsberg és Thomas Tuscus olasz krónikás adatai megegyeznek a német lovasok számát illetőleg. Megjegyezni kívánom, hogy a nehéz lovasok mellékszemélyzete, mint nem harcolók, nincsenek kimutatva. A gyalogság számába beleszámítandók a csatlósok, szekeresek, poggyászkísérők, útesinálók, szekerészek; ez voltaképen a „nem harcoló állomány“. Ezen az alapon látta Kápolnai és Soós Elemér is a XIII. század gyalogságát. Ezzel Pauler Gyulának: Magyar nemzet története című II. kötet 715. lapon tett vezérgyzésére megadtam a választ. Nem téves az a kép, amit mi adtunk. De tévedett Pauler, mert Pauler művében a 170. lapon „gyalogságról“ csakugyan szó van. Ami pedig azt illeti, hogy Köhlerre támaszkodtam?! Pauler a M. T. Akadémia tagja, rendkívül tudományosan képzett és általában nagyrebecsült, — de nem volt katona! Köhler azonban, mint vezérmagy, szinte tudományosan képzett „katonaviselt ember“ volt. Ezért támaszkodtam Köhlerre, akiről különben Pauler maga mondja (id. mű 713. lap), hogy a helyzetet értelmesen és elfogulatlanul tanulmányozta. Egyébiránt Köhler úgy vélekedik, hogy „vom Fuszvolk ist in der Schlacht nicht die Rede, es wird zur Deckung des Lagers verwendet worden sein“ — ami még nem zárja ki azt, hogy csakugyan „volt gyalogság“ a harctéren a magyaroknál is, habár nem vett részt a csatában.

állotta a nehéz német lovasság harcát; ellenben az íjászok, akik első vonalból szórták halálhozó nyilaikat, kitűnően voltak alkalmazhatók. A magyarok kitűnően ismerték az íjaikban rejlő erőt, nyilaik sisakot és vértet átverték,⁵ s ennek tudatában csak akkor bocsájtkoztak kézitusába, midőn a nyilak előkészítő hatása már elégségesnek mutatkozott.

A kor lovagszellemétől áthatva, a krónikák elfogultan emlékeznek meg a magyarokról. Azt regéli például a kolmári krónika, hogy: „*a Morva mezején nem igen akartak volna a magyarok beleharapni a harcba*“. A salzburgi annalesek pedig felhozzák, hogy „*elméjük inkább rablásra, mint harcra volt lekötve*“. Ezek valamennyien részrehajlók. Elhallgatják különösen azt, hogy tulajdonképen a magyarok voltak az elsők, akik a cseh-morva sereg első harcvonaiát tönkretették.⁶ A verseskrónika írója a magyar íjászokat teljesen mellőzi és csupán két harcvonalba alakult nemességet említ.

A német tartományok csapatai német szokás szerint nagyrészt nehéz lovasságból állottak. Fegyverzetük a pallos és a lándzsa, ők maguk vaspáncélos vértékbe öltöztetve, lovaik pedig szőr- és posztótakarókkal fedve. A lovagok nagy, széles háromszögű pajzzsal védekeztek.

Ottokár lovassága német módra felszerelve csupán tömeges lökemre szánt, kevés mozgóképességgel bíró, nehéz lovasságból állott; fegyverzete az előbbihez hasonló volt.

A gyalogság mindkét részről lándzsa, dárda, bárd és törrel volt ellátva. A fejet csöbörsisak védte. A páncéling a XIII. század nehéz lovasainak és lovagjainak volt fő védőfegyvere. A nadrág, lábbeli és kesztyű már lánefonásból készült; a térd- és könyökcsukló azonban még bőrből való volt; a lemezes vaskesztyű csak a század vége felé vétetett alkalmazásba, a vaslapokból összeállított lábbeli pedig még nem volt használatos.

A rabló mód, ahogy Ottokár ennek a hadjáratnak megindítását Laá és Drosendorf városok megvívásával bevezette, mindinkább utánzásra talált; a napi szükséglet és lótáp a föld népétől a legiszonytatóbb erőszakoskodással, harácsolás útján szereztetett be. Ennek hatása alatt a sereg szelleme és fegyelme lazult. A hosszadalmas téltenség a környéket kimerítette, a takarmányolással elfoglalt harcosok száma naponta növekedett s azok a tábortól távol csatangoltak. Ebből folyólag nem lehet csodálkozni a cseh források azon egyező megállapításán, hogy Rudolf támadó fellépése a csehekre meglepőleg hatott.

Az említett rablásokból állítólag sok eshetett a magyar és kun lovasok rovására, mit a krónikások nagy előszeretettel idéznek. Pedig ott, ahol már Ottokár serege legeltetett, már alig található valamit a magyar, ami a győzelmes csata utáni gyors elvonulásukat némileg meg is magyarázza.

A kútfők Ottokár seregében előfordult árulásról is beszélnek,

⁵ Lásd Chron. de gestis princip. S. 7. Idézve Köhlernél III. k. 107. lap.

⁶ Lásd Chron. Colm. 250. és Annal. S. R. Salisb. 804.

amit Rudolf hű küldöncökkel nagylelkűen tudatott vele. A csata előestéjén sátrába hívatta Ottokár országnagyjait s közéjük lépve, ezt mondá: „Itt állok fegyvertelenül köztetek, teljes bizalommal hűségtekben; ha azonban csak egy is van, aki irántam rossz szándékkal viseltetik, nos, jobb, ha most egyedül esem el, mintsem a csatában ezrek haljanak meg velem.“⁷

III.

Rudolf ügyei 1278. május elején korántsem állottak oly előnyösen, mint ahogy az egy kezdeményezésre utalt vezér terveivel összeegyeztethető lett volna.

Mindjárt a viszálykodások kezdetén a Morva mezején letelepedett hatalmas Chuonring nemzetsége fellázadt. Ennek feje, az ifjú Henrik, Ausztria marsallja, aki Ottokár leányát, Ágnes hercegnőt bírta nőül. Az országban nagy népszerűségnek örvendő Chuonring Henrik elpártolása következtében sok osztrák lovag szegődött az ellenség táborába. Még a csatát megelőző napon is két főúr, egy passai és egy pfanbergi gróf, hagyta el Rudolf táborát. Így cselekedtek a krónikaírók szerint mindazok, akiket Ottokár pénzzel megvesztegetett. A bajor Henrik hercegnek Ottokárhoz való csatlakozása következtében Rudolf előnytelen helyzete még inkább súlyosbodott, mert ezáltal felső német birtoklásaitól elválasztva, kényszerült volt Albrecht fiát a Felső-Rajna vidékére, megbízható férfiai pedig birodalmába küldeni, hogy szövetségeseit a fölkelésre serkentsék. Az 1277. évi sere, mely alól Rudolf alattvalóit nem menthette fel, a kedélyeket felizgatta és midőn 1278 tavaszán Ottokár készülő harci szándékát elárulta, ez nyílt ellenségeskedésekre vezetett, amit azonban Rudolf május közepén nagy eréllyel elfojtott.

Rudolf 1278. július derekán még sereg nélkül időzött Bécsben és egyező följegyzések szerint az osztrák tartományok vajmi kevéssel járultak hozzá az új állam megalakulásához. *Bécs, midőn védtelenül látta királyát, engedélyt kért, hogy más gazdát kereshessen, ki őket megvédeni képes legyen.* A város polgármestere pedig még a magyar Kőszegivel is paktált.⁸

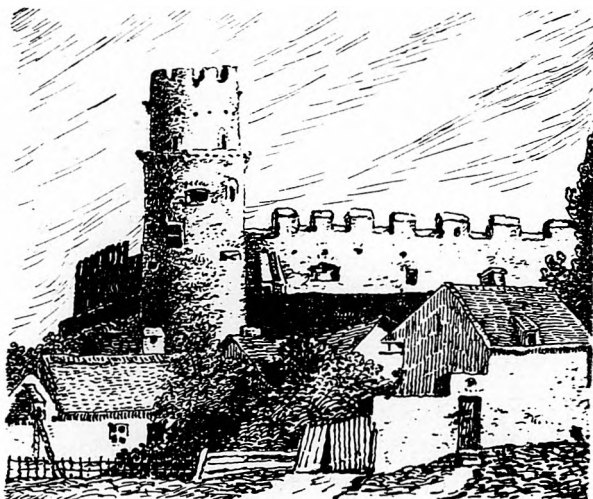
Tudnunk kell, hogy az augsburgi gyűlés előtt (1278) a viszonyok lényegesen mások voltak. A hatalmas Przemyslydát, aki valamennyi német herceg veszedelmes vetélytársa volt, lefegyverezni mindnyája érdekében volt akkor, most azonban Rudolf lett a hatalmasabb és sikerekkel csak még hatalmasabbá válhatott. Senkinek sem állott tehát érdekében őt erősíteni és jobban megizmosodva látni. Rudolf csekély seregének hű része osztrák és német lovagokból állott, akik készek voltak vele bukni, avagy győzni. Halálmegvetéssel küzdöttek utolsó leheletig. Jellemző, hogy az elesettek között 13 Trautmannsdorfi lovag maradt a csatatéren.

Ily viszonyok közt indult Ottokár június 27-én székvárosából, Prágából nagy rokonszenv nyilvánulása mellett Brünn felé, ahon-

⁷ Lásd Hermann Altahensis M. G. S. S. XVII. 410. Köhler idézete a 118. lapon.

⁸ Lásd Codex epistolaris, „Rudolf levele a pápához“.

nan önbizalomtól eltelt levelet ír nejének. „A király Bécsben van — írja — s most az egyszer nem kaphat segítséget. Bizton hisszük, hogy kívánságunk szerint szerencsés sikert aratunk, és pedig nemcsak ellene, de valamennyi ellenségünk és vetélytársunk ellen. Reméljük ugyanis, hogy az osztrák városok, mihelyt odaérkezünk, önként hódolatunkra sietnek.“ Július 16-ig időzött itt, hogy a morva és cseh fölkelőket, valamint a lengyel és északnémet zsoldosokat maga köré gyűjtse. Majd folytatta előnyomulását anélkül, hogy seregét összegyűjtötte és hadat üzent volna. László magyar király ekkor már Győr alatt állott és az itt gyülekező magyar sereget Pozsony felé indította.

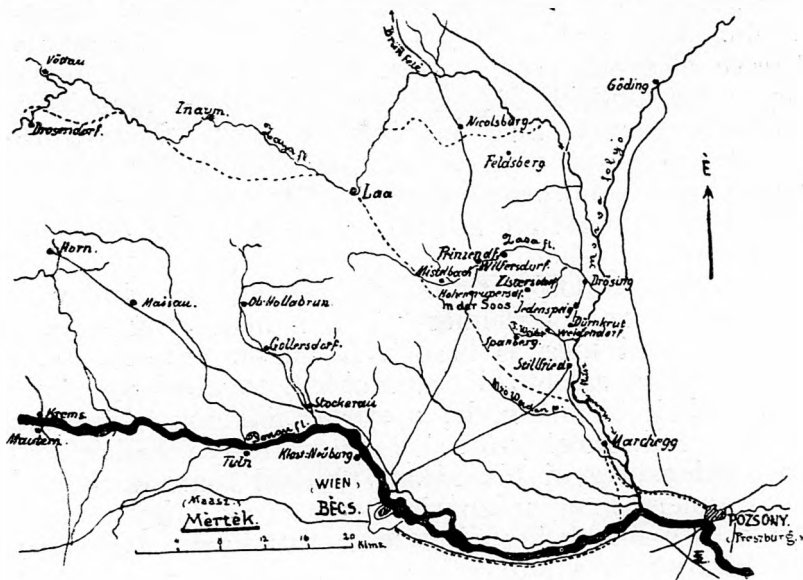

2. ábra. Laa várkastély romjai 1889-ben.

Ottokár Drosendorfnál, a Felső-Thaja folyásán fekvő jelentéktelen erősség előtt, július 20-án táborba szállott. E hely megvédése Maisan István ausztriai marsallra bízott, aki aránylag csekély várórságával a nagyszámú ostromgéppel felszerelt Ottokár ellen 16 napig hősiiesen védekezett. A vár megvívása után Ottokár augusztus 6-án Laá felé fordult. Mielőtt azonban ennek urává lett, vette a hírt, hogy Rudolf a Dunán átkelt s feléje közeledik. Ugyanezen napon László serege Pozsonynál táborozott. Ide küldötte elébe Rudolf király Tauffer grófot, hogy a két sereg minélelőbbi egyesülését sürgesse meg. Majd Drosendorf és Laa várak ostromlásának hírére türelmetlenségében maga is a magyarok elé sietett. Ezalatt a magyar elővéd Pozsonynál már átkelt a Dunán és Marchegg felé haladt. Közben Rudolf, be sem várva a Lichtenstein és Saldenhoven vezetése alatt álló osztrák és sztíriai fölkelés beérkezését, augusztus 13-án elhagyja Bécsét és Hainburgnál hajókon átkel a Dunán. Másnap eléri Marchegget, hova két nap lefolyása alatt a fölkelő csapatok gyülekezését rendelte. Itt találkozik a magyar sereg elővédjével, mely Baksa Simonfia György mester vezénylete alatt 2000 előreszáguló kún és

6000 magyar lovasból áll.⁹ Emmersberg lovagot György mester mellé adva, ezt az elővédelmet Laá felé küldi azzal, hogy az ellenség erejéről biztos híreket szerezzen.¹⁰

György mester* nem először fordult meg e nevezetes hadszíntéren. Hasonló megbízatásban részesült már 1273-ban ugyancsak Ottokár ellen. Az ellenség kikémlésére akkor Drözing mellett, a Zájának a Morvába folyásánál úsztatott át elővédjével (lásd áttekintő térkép). Most is tökéletesen oldotta meg feladatát. Nemesak az ellenséget sikerült meglepnie és felriasztania, de annak erejéről is meggyőződést szerzett. Nyugtalanító támadása ezenfelül Ottokár

3. ábra. Áttekintő térképvázlat az 1278. évi hadjáráshoz.

gyors eltávozását is eredményezte, aki, miután 12 napig Laá alatt vesztegelt, most annak vívását félbeszakítani volt kénytelen.

A cseh sereg táborának felriasztása augusztus 17-én történt.¹¹ És bár Ottokár György mester ismételt támadását augusztus 18-án visszaverte, mégis Laá ostromával felhagyott és Princendorfon át, ahol meghalt, augusztus 19-én a Morva-folyó közelében fekvő Jenespeigenre ment.

A cseh források azt állítják, hogy Ottokár az ostromlást élelmezés hiánya miatt hagyta félbe.¹² A salzburgi annalesek szerint a

⁹ Lásd Szabó Károly „Kun László“, 65. lap a Tört. életrajzokban.

¹⁰ Lásd u. o. Chron. Claustronesburgens és Annal. Salisb. e. h. idézéssel. Továbbá lásd az eredeti 1285. évi adománylevelét György mester részére a Magyar Nemzeti Múzeumban. Kiadta Fejér, V. III. 274. l. és Wenzel, XII. 434. l. Latin szövege és magyarra való fordítása a Hadtört. Közlemények „Okmánytár“ 1890. évfolyam.

* György mester a ma is élő Sávári Soos-család egyik őse. (Szerk.)

¹¹ Lásd György mester idézett adománylevelét.

¹² Lásd Ann. Ottokariani S. 192. Köhlernél II. 104. lapon idézve.

magyarok egyedül még nem kényszeríthették volna Ottokárt visszavonulásra, hanem az, hogy a lengyelektől még erősítéseket várt s ezért a Lengyelországba és Sziléziába vezető utat, melyet Rudolf most fenyegetett, biztosítani óhajtotta. E két véleménnyel szemben legvalószínűbb, hogy mindkét tényező együttesen hatott Ottokár elhatározására. Kétségtelen különben az is, hogy az élelem hiányát a magyarok megjelenése idézte elő, ami még azáltal is fokozódhatott, hogy György mester, miután Ottokár augusztus 18-án őt visszaverte, a csehek Stillfrid felé siető szállítmányaiban keresett kárpótlást, megragadva a viszonzásra kínálkozó alkalmat.

Marchegg, melyre most Rudolf csekély hadával támaszkodott, pillanatnyilag jeles hadászati jelentőséggel bírt és szigetalakú fekvésénél fogva elegendő erős is volt. Ennek a pontnak birtoklása és biztosítása a legrövidebb összeköttetést létesítette Magyarországgal, honnan László főereje még közeledőben volt. Fenyegette innen Ottokár összeköttetéseit, míg ez Laá alatt állott, Morvaországgal és megvédte a Dunát azon eshetőségre, ha Ottokár Laáról ez ellen fordulna. Rudolfnak itt kellett kitartania addig, amíg elegendő erőket gyűjtve, a harcot felveheti.

E helyzetében Rudolf a svábokról még mit sem tudott és Kézai szerint: „mint Isten segedelmét várta a magyarok seregét“, amit augusztus 26-a neki meg is hozott. E napon érkezett be a bázeli püspök a sváb és a salzburgi csapatokkal, továbbá a nürnbergi örgróf, az osztrákok tartalékhadai, a stíriai fölkelők, a karantánok, a krajnaiak és a hainburgi gróf. A csehek királya ezalatt érthetetlen aléltásban jedenspeigeni táborában tétlenül maradt. E tétlenséget csak egy körülmény magyarázhatja meg s ez az, hogy a már említett árulás rossz sejtelmekkel szállta meg Ottokárt. Augusztus 22-én IV. László király már a Morva balpartján állott s ekkor Rudolf nem késlekedett parancsot adni a 9 kilométerre fekvő stillfridi magaslatok másnapra elfoglalására.

A menetoszlop élét egy kún csapat képezte, melyet a magyarok derékhadai követett s ehhez csatlakozott Rudolf a németekkel. Dürnkrot alá érkezvén, a magyarok a csehekkel szemben, tőlük egy mérföldnyi (4 kilométer) távolságra, mögöttük pedig Stillfrid közelében a németek szállottak táborba.¹³

A Felső-Weiden-patak áthatolása után kirendelték a magyar elővédet, a kunokat az előtér átjutására, amikor is ezek arról győződtek meg, hogy a tábor előtt elterülő nádas nem ingovány, hanem tökéletesen száraz, még nehéz lovasok által is áthatolható terület. Ennek megállapítása után még előbbre nyomultak és a cseh előőrsöket a mai Dürnkrot-völgy szegélyéről elűzték,¹⁴ jöllehet a kiküldött elővéd zöme óvatosan visszatartatott, hogy a Morva völgyének nyugati szegélyét szállja meg és figyelje Jedenspeigent, melyet azután tökéletesen megleptek s itt a csehekből 100-at leölték, 200-at

¹³ Lásd György mester 1285. évi adománylevelének szövegét az idézett Hadtört. Okmánytár 584. lapján.

¹⁴ Lásd Szíriai verses krónika 142—143. szakaszát.

pedig foglyul ejtettek.¹⁵ Erre a cseh sereg vezérlete tekintélyesebb erőket indított ellenük s ez a magyarokat (kunokat) visszavonulásra készítette.¹⁶

Másnap Rudolf személyesen óhajtván meggyőződni az ellenség ereje és magatartása, valamint szövetségeseinek ügyessége felől, az egész tábor készenléte mellett, augusztus 24-én — szerdán — szemre-

4. ábra. Stillfried és temploma 1896-ból.

vételezésre indult, melyből nagy meglepéssel tért vissza, bajtársi kapcsolatot is létesítve ennek folyamán szövetségeseivel.

Augusztus 25-én, csütörtökön, Rudolf egész seregét elővonta a Felső-Weiden-pataktól délre eső emelkedésekre és csatarendbe állítá azon elhatározással, hogy a döntő harcot másnap virradóra megkísérli.

Ottokár Jedenspeigentől keletre állott a síkon. Előtte terült el

¹⁵ Lásd Rudolf tudósítását III. Miklós pápához, melyben 200 lengyelt és 100 foglyot említ; Fejér, V. II. 452. lap. A foglyok lengyelek és szászok voltak. A halottak fejét — szokás szerint — a kunok leütötték és a zsákmányul ejtett sisakokban vitték, díjat várván érettek, amit busásan meg is kaptak.

Bárczay Oszkár a Hadtört. Közlemények 1893. évfolyamában „Két hadiesemény a XIII. évszázból“ 671. l. és a „Hadügy fejlődésének története“ II. k. 459. lapján „Hadszervezet és hadviselés mód“ fejezetében azt állítja, hogy ezen elővéd vezetésével György mester lett volna megbízva. A György mesternek kiállított 1285. évi hártára írt adománylevél erről nem szól; már pedig, ha azt a 200 embert Bárczay szerint György mester fogatta volna el, akkor erről az adománylevélben említés volna. Ezt az elővédet valami kun vezér vezethette, kinek neve tudtommal eddig még nem derült ki. Kútforrásaink azt mondják, hogy a „kunok“ kémele'ték ki az előterepet. Ezen állításom igazolására, ha egyebet nem, azt hozhatom fel, hogy György mester 1278. évi augusztus 14-én indult Laá alá, 15-én és 16-án útban volt, 17-én Ottokárra csapott, 17-én és 18-án — tehát két napig — zaklatta Ottokárt. Harmadnapra Ottokár visszavonult, ami 19-ére esik. A hadmozdulatok egész sora és az összes idevonatkozó adatok azt bizonyítják, hogy a Dürenkrut felé küldött elővéd egy más elővéd volt. Az egész magyar haderő 8000 főből álló elővédjét vezénylő György mestert Laá alá azért küldték, mert Laá felől nyugtalanító hírek érkeztek, tehát az így elővéd nélkül maradt sereg egy másik elővédet volt kénytelen kivezényelni. A Dürenkrut felé küldött elővéd működése szoros összefüggésben áll a 26-án lefolyt csatával, holott György mester működése nem elővéd, hanem „különítmény“ működésének minősül. György mester Ottokárt visszavonulásában kísérve, legfeljebb akkor érkezhettek a Felső Weiden-patakhoz, amikor Ottokár Jedenspeigenre érkezett. Ez augusztus 24 és 25-e közt történt.

¹⁶ Lásd Stíriai verses krónika.

a Krut-föld Dürenkrutig. Az ellenség kibontakozását megakadályozni azonban úgy látszik szándékában nem volt, mert a magyarok az előőrsök elűzése után, úgy a megelőző kémszemlénél, mint a csata napján egészen a csehek táboráig jutottak.¹⁷

Mielőtt ezen hadjárat döntő harcával megismerkednénk, szükségesnek mutatkozik a csata rendezésére befolyással volt tényezőket szemügyre venni.

Rudolf már 19 éves korában II. Frigyes 1237. évi olaszországi hadjáratában résztvett, később előszeretettel alkalmazta a cortenuovai győzelmes csata rendezését, ami általánosságban a XIII. századbeli csaták jellemvonása lett.¹⁸ Ennek a kornak harcászati tagozása kiválóan II. Frigyes harcjelentéseiből vehető ki.¹⁹

Kétségtelen, hogy II. Frigyes harccsoportjai, mint ahogy ennek előtte, úgy ezután is alkalmazásba jöttek. Ezek a harccsoportok az élen egy tompa szöget mutattak, mert a négyszögű csoport elé e tompaszögű csoport is alkalmaztatott. (5. ábra.) Épen ezért a „cuneus“ kifejezés nem úgy magyarázandó, mintha az egész csoport képezett volna háromszöget.

5. ábra.

Az egyes csoportok fejlődött vonalban 5—10 soros mélységben alakultak.

A könnyű lovasok már a XII. században az I. harcvonalban alkalmaztattak. Cortenuovónál pedig a harcvonalnak egy-egy csoportja 500 (de több is), a III. harcvonalban pedig 3—400 lovasból alakult. Ilykép alakult Rudolf serege is, mely, a kunok kivételével, két harccsoportot képezett s az egyes csoportokhoz zászlós urak voltak beosztva.

De nem is valószínű, hogy a harc és menet által kifárasztott különítmény újból a dürenkrúti „előterep kikutatására“ rendeltetett volna ki. Erre az elővédre, mint fent említettem, más feladat volt bízva; mint ahogy az az 1285. évi adománylevélből kivehető és sejteti ve'ünk, midőn mondja: „és a cseh királlyal folytatott nagy csata alkalmával“ — „in magno conflictu“ — ugyan ez a György mester az ellenség sűrű fegyveres csatasorába „hirtelen“ betört, kemény harcolás közben megsebesült és 9 csehet ejtett foglyul. Az a szöveg, mely György mesternek tulajdonítja a cseh király seregének kikémlését, az a laai vállalatra kirendelt különítményre vonatkozhatik csupán. Nem téveszthető ez össze a derékhad elővédjének működésével. György mester nem egy „elővéd-harcban“, hanem egy döntő pillanatban „hirtelen“ (tehát meglepőleg) az ellenség „zömére“ rohant. (Lásd a vázlatot és az attekintő térképen a 4. és 12. ábrát.) Ezt pedig elővédbe kirendelt és a bevezető harcok által már megviselt csapattal alig lehetett volna végrehajtani. Felfogásom szerint a már idézett adománylevél szövege arra a következtetésre jogosít fel, hogy György mester különítménye, mely augusztus 24 és 25-e között megpihent, augusztus 26-án, vagyis a nagy csata napján, friss erővel rontott a „magno confluctu“-ra, az ellenség sűrű csatasoraiba. Tehát egész önállóan lépett közbe a reá bízott sereggel (8000 emberrel). De ugyan hol is pihent meg György mester? Erre azt feleljük, hogy kifáradt lovai számára Hohenruperdorf és Spanberg közt találhatóott oly legelőre, mely még érintetlen volt és a katonai felmérés-térképen „in der Soos“-sal van jelezve (lásd a vázlatot). Innen nem esett messzire a csata színhelye,

¹⁷ Lásd Stíriai verses krónika.

¹⁸ Lásd Köhler id. mű. I. 216. lap.

¹⁹ Lásd u. o. 217. lap.

Kivételt képezett a György mester Laá alá kirendelt különítménye is, mely még őseitől öröklött alapelvek szerint működött.²⁰

Megkülönböztetésül és hogy a harc hevében egymást felismerhessék, a küzdő felek jelvényekkel voltak ellátva. Rudolf serege fehér keresztet viselt hátán. Jelszava: „*Róma! Krisztus!*“ volt.²¹

A cseh sereg három harcvonalból állott, két-két, összesen hat harccsoporttal. Jelszava: Prága! (vagy Budajevics-Praha!). Minden ember mellén ismertetőjelül zöld kereszt. Zöld volt a király lobogója is, rajta fehér kereszttel. A verses krónika 162. szakasza így örököltette meg:

„Felette egy rohamzászló lengett,
Mely zöld volt, mint a fű,
Abban egy kereszt vágva lett,
Mely fehér volt, mint a hó.“

A verses krónika és a salzburgi annalesek, mint legilletékesebb egykorú források tekinthetők. Ezek szerint a morvamezei csata rendezése a következő volt:

I. harcvonala: a magyarok és kunok három harccsoportban; utóbbiaknak megengedettett ősi szokásuk szerint szétszórta a szárnyak körül rajozni és ismétlődő nyíl- és dárdatámadások által a csehek sorait nyugtalanítani. A magyarok két dandárba osztva, egymás mögött egy-egy hadcsoportot képeztek.

II. harcvonala: az osztrákok két harccsoportban egymás mellett. Az egyik csoportban az ország zászlaja a sassal; a másik csoportnál az osztrák lobogó, mint jelvény (signum), az agg Hanslau Konrád zászlós kezében.

III. harcvonala: a németek (svábok), három harccsoportban egymás mögött. Ebből alakult még külön egy tartalék. Az öreg Kapell az utóvédhez volt beosztva. Odautasította őt Rudolf, hogy egyelőre ne keveredjen harcba, hanem ha majd a kívánt pillanatot elérkezett-

vagyis a „Kruks-földje“. Az elszórt csapat részei észrevétlenül gyülekezhetnek és a levél szövege szerint „hirtelen“, meglepőleg történhetett a megközelítés.

Ezen felfogásom bizonyítására hivatkozom okleveleink többi szövegezésére, ahol minden egyes esetről a helyzet, melyben György mester működött, minden kétséget kizáró módon pontosan ténykedése jelezve van. Így p. o. olvasható az 1288. évi adománylevelében, hogy György mester V. István halála után a cseh király kikémlelésére küldetett. Ez 1273-ban történt, midőn mint elővédparancsnok tűnik fel. Mert hiszen tudvalevő dolog, hogy ebben a küzdelemben Német-Újvári Henrik bán vezette a derékhadot. Ugyanezen adománylevelében, az 1286. évi hadjáratban május 7-én az I. harcvonalat vezette az ellenségre. Ez csak úgy magyarázható meg, hogy mint az egész seregtest parancsnoka az elővédnél tartózkodott és a derékhad közbelépésével döntötte el az ütközetet Lestkó krakói fejedelem javára. Az 1285. évi adományleveli szövege szerint — 1280-ban a hódmezei csatában megfosztva a segítségtől, tehát megint elővédben — elől harcolt. Ezt a feltevésemet megerősíti még az a körülmény, hogy lovát leszűrták és gyalog harcolt tovább (akár csak a limanovai hősök), amíg megsebesült. Ez pedig csak a derékhad közbelépésekor történhetett, különben megölték volna. Ezeket az adatokat azért tartottam szükségesnek felhozni, hogy bebizonyítsam, miszerint okmányokra alapulva dolgoztam fel minden tételét ezen csatának, amit Pauler Gyula idézett művében a megjegyzések közt a 715. lapon 235. szám alatt kétségbe von. Az itt idézett eredeti okmányok a Magyar Nemzeti Múzeum Soós-levéltárában vannak elhelyezve.

²⁰ Lásd Darkó Jenő: „Bölcs Leó taktikájának hitelessége“ és Hazai Samu: „A X. századbéli magyar hadügyről.“ Hadtört. Közl. 389—546. l. 1888. évfolyam.

²¹ Lásd Köhler I. 218. l. „II. Frigyes cortenovai csatáját“ és Stíriai verses krónika.

nek látja, akkor rontson erélyesen az ellenségre. A verses krónika erről a körülményről még azt is feljegyezte, hogy e feladatot Pfanberg gróf, kihez Rudolf eleinte fordult, a következő szavakkal utasította el magától: „Mit gondolnak majd rólunk, látva — hogy a veszélyből menekülni akarunk.“ Az öreg Kapellt csak azzal lehetett némiképp megnyugtatni, hogy Summerau Konrád adatott melléje, és hogy a király azt komolyan követelte. De mindketten lovagjaikhoz mentek, mentegetődzve a király parancsával. Az uralkodó lovagias becsületfelfogás szerint mindenesetre kényes helyzetbe jutottak, tétlenül nézni a többiek órákig tartó viaskodásait. Egy ehhez hasonló jelenet 100 évvel később, 1364-ben, az auray-i csatában is megismétlődött.²²

A rohamzászló a nürnbergi örgrófnak (egy Hohenzollernek) volt átadva, ki azt a stíriaiak élén lobogtatta; mellette Fürstenberg gróf segédkezett.

A történeti nevezetességű terep, melyet Ottokár magának a harc színhelyéül kiválasztott, már a quadok, markománok, szlávok és avarok küzdőtere is volt. Az itt leírt csata színhelye 2500 lépés szélességben és 500 lépés mélységben Dürnkrut és Jedenspeigen között terül el. Északon és nyugaton ezt a területet, melyet akkor „Krut-föld“-nek neveztek, lapos dombok határolják. Keleten a Morva-folyó, dél felől a két Weiden-patak folyik. A Morva vize nemcsak a folyam nagyságánál, de a partok meredekségénél fogva is jelentékeny akadály; ellentétben a Dürnkruttól délre folyó Felső-Weiden-patakkal (lásd 6. ábrát). A Krut-földje természetes határai-val nemcsak bekerített tornahelyhez hasonlítható, hanem térbeli viszonyainál fogva a középkori seregek csekély arckiterjedésének, az egyes harcsoportok tömör alakjainak és mély tagozásainak is igen megfelelt.

IV.

Augusztus 26-án volt a nagy csata. A Rudolf szövetségén álló sereg, melyet hajnalhasadtával a bázeli ferencrendiek püspöke megáldott, csatarendben várta megindítását.

Az egymás mögött alakult három harcvonalt követzőképen indult csatára: elől 10—15 főnyi csoportokban az ügyes kun íjászok rajozták körül az ellenség tömegeit, ezrével röpítve rájuk gyilkos nyilaikat. A trencsényi Csák Máté nádor vezérelte I. dandár az ellenség harcvonala-ra vetette magát; ezt követte a II. dandár, élén a Gutkeled nemzetségéből származó Vértesi István országbíróval. László király, a régi magyar szokáshoz híven, egy magaslatról csak figyelte az ütközetet,²³ a harcba nem elegyedett. Fedezetére Rajnold, a Rozgonyiak őse, kipróbált kun és magyar harcosokkal állott.

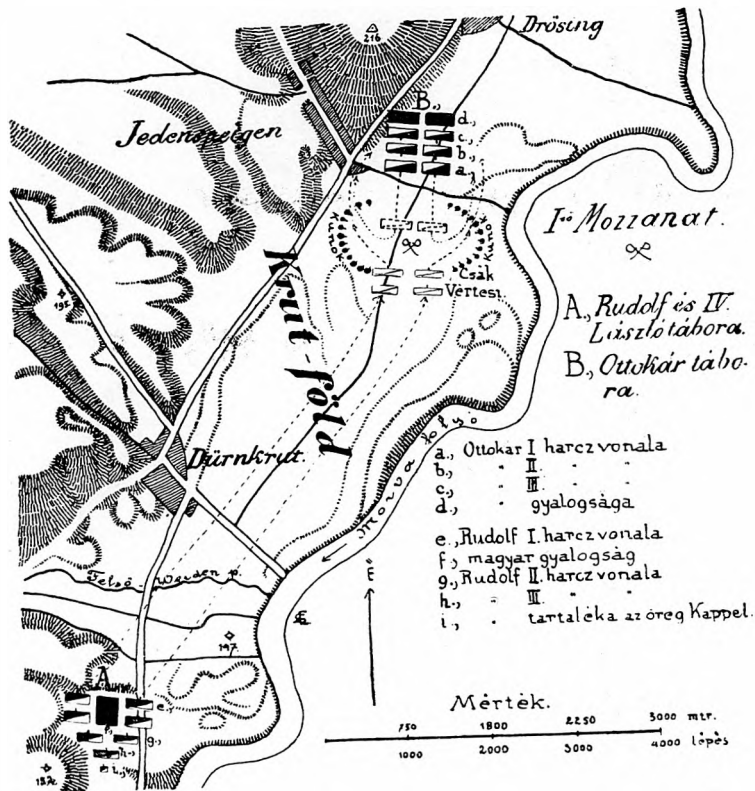
A külföldi források tájékozatlan voltát az a körülmény bizonyítja legjobban, hogy kétségbevonják, vajjon László király részt-

²² Lásd Köhler II. 124. l. 4. megjegyzés; idézve Froyssart. ed Keraju de Lettenhove VII. 39.

²³ Lásd Kolmári krónika és Annalium-Austriae. Contin. Vindob. Percznél IX. 710. 1

látni akarva, Laá alá lovagolt, ahol megérkezése előtt György mester már megzavarta Ottokár seregét. Amikor pedig az ellenséges szállítmányok zavarásából a „magnus conflictus”-ba visszakerült, akkor a harcot királya szemeláttára — ki kíséretével elfoglalt magaslatról (195 ◊ magassági pont) szemlélte a csata folyását — döntötte el.

A könnyű kun lovas íjászok előbb említett bevezető harca soká tartott s fegyverük hatása csak nehezen jutott érvényre. Ekkor következett a nemesség rohama, mely hátrálásra kényszerítette a

7. ábra. A két tábor és az I. harc vonalak küzdőtere.

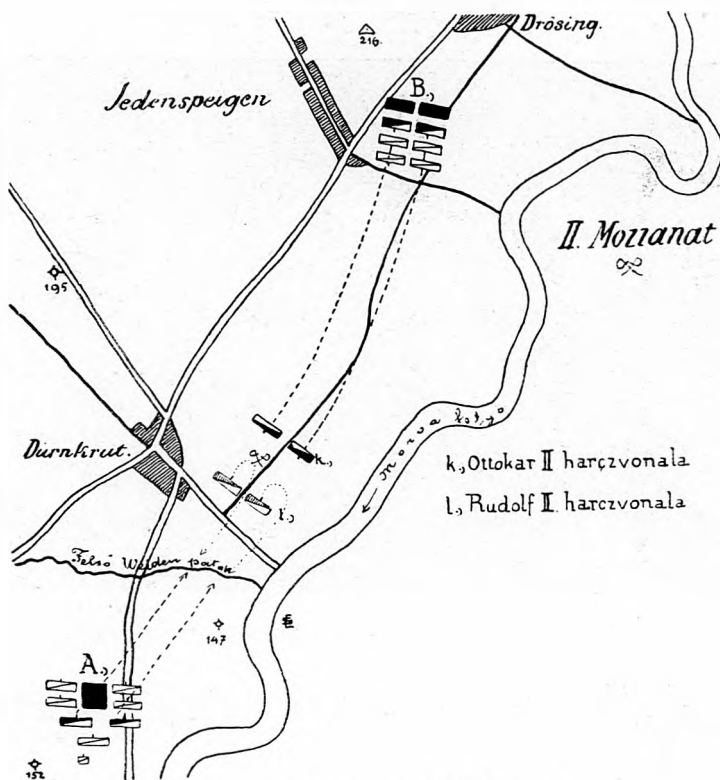
csehek I. harc vonalát. Ezalatt az íjászok a szárnyak mögé gyülekeztek, hogy újbóli támadásra előkészülve, az ellenséget üzőbe vegyék és a zömmel egyetemben a csehek táborára rontsanak.²⁴

²⁴ Lásd Kézai Simont. A salzburgi Annaleseket és Rudolf király levelét Leó pápához: „Az elővéd (mely alatt a kunokat kell érteni) nyílzáporral ingatják meg a csehek harc vonalát; és az óvatosan visszatartott magyar nemesség második harc vonala előtörtet, hogy az íjászok harc vonalát tökéletesen kihasználja. Ennek tulajdonítható, hogy az ellenség első harc vonala üldözötte vétetett.” A kolmári krónika itt is tévesztő magyarázatot ad, midőn ezen harcban késedelmet lát. Ez pedig onnan van, mert a kolmári krónika írója előtt ismeretlen volt a magyarok eredeti harcászata (lásd 21. alatti idézést). Mindenesetre a magyarokat mint első harc vonalat kell képzelnünk a csata bevezetésénél.

Ottokár, látva I. harcvonálának tönkretételét, II. harcvonálával a Weiden-patakon átkelő osztrákokra vetette magát. Ezek a patakhoz közeledve, a bázeli püspök kezdeményezésére, aki az ország zászlósa mellett lovagolt, szent éneket énekeltek:

Szűz Mária Istennek szent anyja,
Minden bajunk néked legyen panaszolva!

Reggeli 9 óra lehetett, midőn az osztrák sereg két egymás mellett küzdő harcsoportja Ottokár II. harcvonálával összeütközött. Ez az

S. ábra. A II. harcvonalak küzdőtere.

összecsapás az osztrákok vereségével végződött. Itt esett el a 100 éves Hanslau Konrád zászlós úr, kinek lehanyatló karjaiból a lobogó Lichtenstein Henrik izmos kezébe jutott.

Ezen küzdelem alatt Rudolf III. harcvonálával meglehetősen hátramaradt. A harcsoportok közti nagy távolság, minek oka egyrészt a magyarok nagy száma, másrészt az augusztus havi nagy por volt, a kölcsönös közreműködést megnehezítette. Az osztrákok visszavonulása majdnem meneküléssé fajult éppen akkor, amikor a III. harcvonala a Felső-Weiden-patakon átkelőben volt. A zavart menekülők a III. harcvonaltalban meglehetősen zavart idéztek elő.

Idáig nyomulhatott Ottokár III. harcvonala, a hozzá hű osztrák-

németek, akik közül Fullenstein lovagnak sikerült Rudolf királyt is megközelíteni. E német lovag ugyanis fogadalmat tett a cseh királynak, hogy Rudolfot a csatában megöli. Bőszülten, előreszegzett lándzsával rontott neki. E roham elől Rudolf, ki a lovagi gyakorlatokban kitűnően jártas volt, ügyesen kitért; kísérete pedig a vakmerő lovagot elűzte. A király lova azonban közben megingott és terhével a Weiden-patakban összeroskadt.²⁵

Reménytelen helyzetéből Ramswág thüringiai lovag szabadította ki és saját lovára segítve, a király életét megmentette. Ez a vészteljes pillanat délben lehetett.²⁶ Rudolf pedig az azalatt előbbre jutott

9. ábra. Rudolf viaskodása a Weiden-patak átkelésénél.

III. harevonal után vágatott, melynek nehéz sváb lovagjai a leghevesebb harcok után Ottokár II. harevonalát is visszavonulásra kényszerítették.

A visszavonulókat azonban a lengyelek fölverték és Rudolf sváb lovagjainak csak ezután akadt nehéz munkájuk. Ezért Rudolf, ki a harci helyzetről közben tájékozódhatott, Kapell Ulrikot tartalékával előre vonta s e csoport az ugyanekkor odaérkező György mester magyar és kun lovasaival együtt a csehek jobb oldalába tört.²⁷

A csehek jobb szárnyát átkaroló e hatalmas támadás az elől vias-

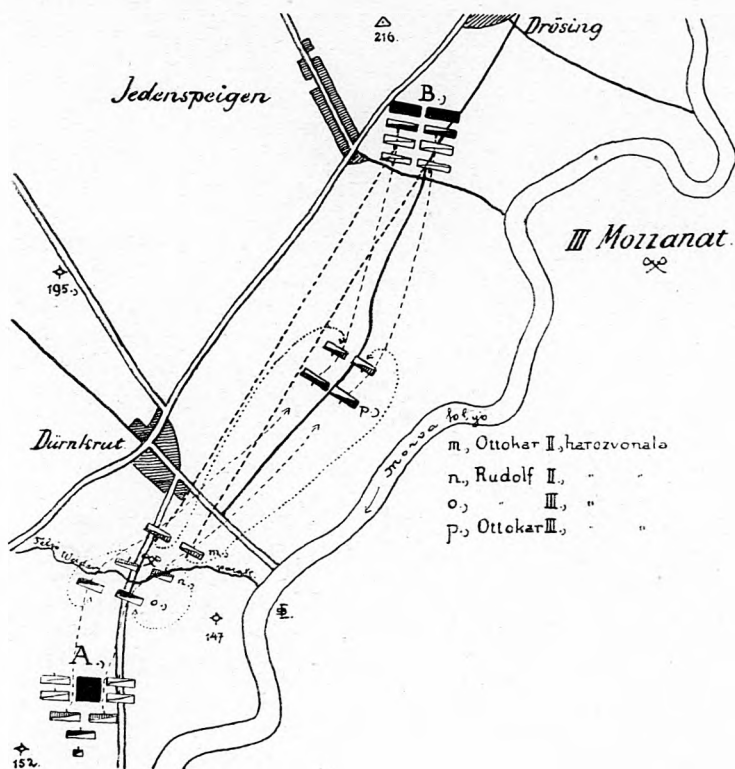
²⁵ Lásd Archiv für Schweiz von Johann Winterthur.

²⁶ Lásd Rudolf levelét a dogehoz.

²⁷ Lásd Hadt. Közlemények 1890. évfolyam: „Hadtörténelmi Okmánytár“ 584. lap. A dolog tisztázására kénytelenek vagyunk ismétlésbe bocsátkozni, mert a krónikák, sőt Köhler is, Kapell rohamának tulajdonítják a csatadöntést. Azonban tekintsünk vissza, mily erő állott Kapell rendelkezésére? Az a 60 lovag (lásd Köhler II. 124. l.) nem tehetett volna eoly nagy kárt az ellenség soraiban, ha György mester nem érkezik idejében erre a szárnyra, mely hozzá legközelebb esett és Kapell támogatva tevékeny részt nem vesz ezen döntő

ködökre sem maradhatott hatás nélkül és a magyar bárdok és kardok halált szóró csapásai meghozták a teljes eredményt.

Délután lehetett, midőn György mester ekként az ellenség jobb szárnyához érkezett. A támadó lökés erejével a rendetlenségbe jutott ellenség harcesoportjait a Morva vize felé kergette, aminek követ-

10. ábra. Habsburgi Rudolf III. harcvonala és tartalékának előnyomulása.

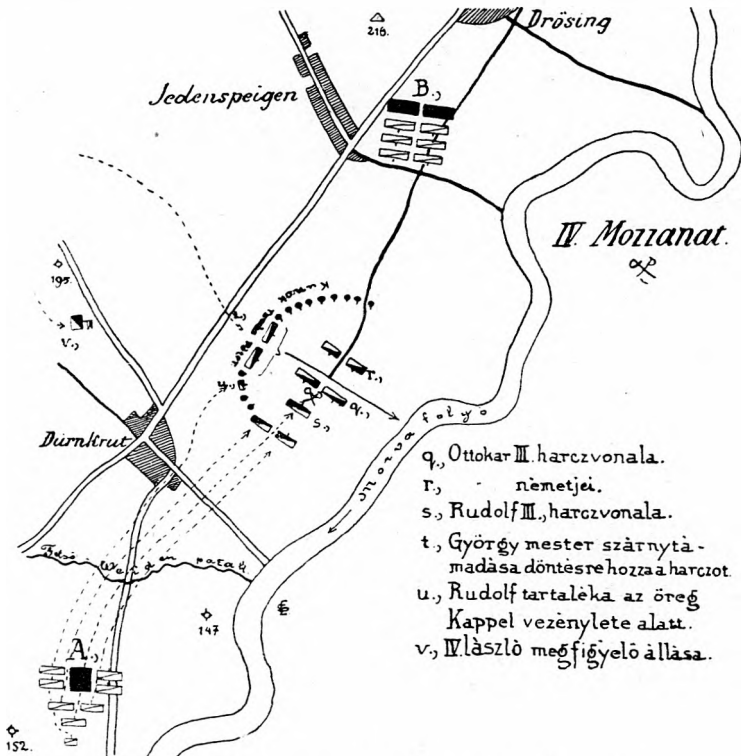
keztében Ottokár seregének nagyobb része a habok közt talált sírjára.²⁸ Csak a csehek királya harcolt még elszánt és válogatott kísérettel, mintha maga akarná megnyerni a csatát. Azonban csakhamar észrevette elhagyatott helyzetét s Drüsing felé iparkodott keresztültörni. Szerencsecsillaga azonban végkép lehanyatlott. Ottokárt az utána iramodó győztesek körülkerítették, s mert ő a futásban való menekvést megveti, fogsága ellen pedig küzd, még harcol addig, amíg

pillanatban. Szembeötlő László király levelének szövege is, mely ide vonatkozik (lásd György mester 1285. évi adománylevelét a Hadt. Közlemények Okmánytárában közölve 1890. évf. 584. l.): „idem Mgr. Georgius repente irriut, ex orendam inimicorum acem armatam, pluribus adhornata ubi fortiter dimicando expixit vulneratus, ex novem Bohemos captivavit“. Az ütőkártyát György mester kézzelfogható okoknál fogva augusztus 26-ra tartotta fenn magának. Kemény harcolás közben megsebesült és ebben a nagy csatában kilenc csehet ejtett foglyul.

²⁸ Lásd Köhler idézett mű 136. l.

17 sebtől vérezve, egy pallosdöfés és egy törszúrás következtében meghal. A verses krónika Emersberg Berchtold lovagot nevezi megölőjének, aki pedig a laái kiküldetésben György mester kísérelője volt. Így tehát mindkettejüknek a nagy csatában is együtt kellett részt venniük.

Minden királyi díszből megfosztva s félig meztelenül maradt

11. ábra. A döntő csata színtere.

Ottokár hullája a csatatéren, mígnem azt Rudolf király később Bécsben fejedelmi pompával eltemettette.

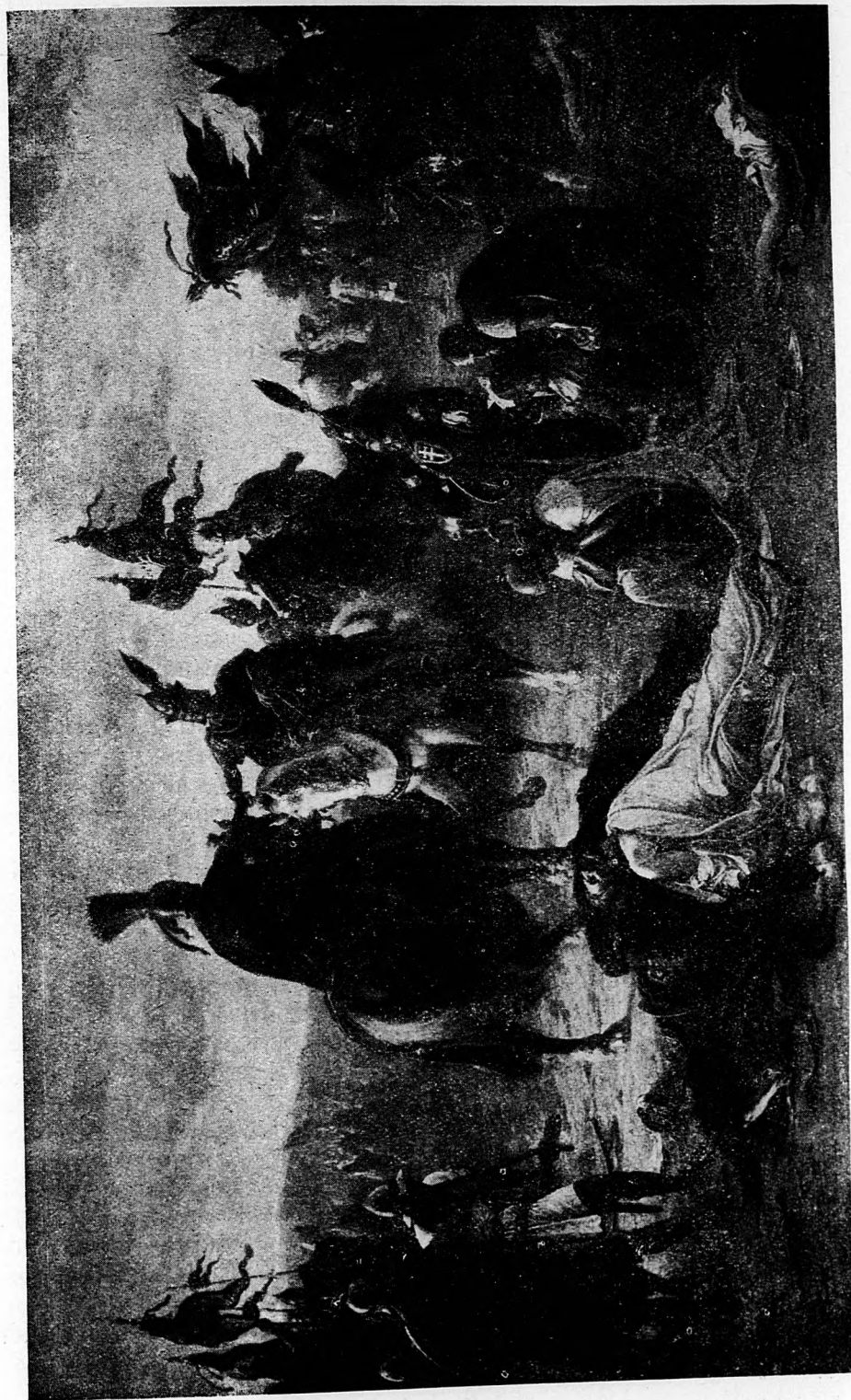
A közelfekvő falvak lakossága 40 kilométernyire napokig a hullák kihalászásával foglalkozott, hogy sisakjaikat leoldhassa.²⁹

Augusztus 26-ról 27-re eső éjszakát Rudolf a csatatéren felütött táborában töltötte; 27-én a magyarokat Laá alá küldte, maga pedig Feldsbergbe ment.

V.

A jutalom, melyet diadaláért a magyar sereg és királya nyert, azon ékszerekből állott, melyeket Ottokár hat évvel azelőtt jogtalanul lefoglalt és azon zsákmányból, melyet a csehek táborában találtak a kunok. A még 1260-ban ugyancsak a Morva vize mellett val-

²⁹ Lásd Verses krónika.

12. ábra. IV. László király és Habsburgi Rüdolf találkozás a morvamezei csatátérén. (Than Mór festménye után.)

lott vereséget (Kroissenbrunn, 1260. július 12) s az azóta szenvedett sérelmeket a magyar sereg véresen megtorolta. Az ellenségtől nyert zászlókat és címeres pajzsokat pedig László király mint a magyar fegyverek dicsőségének örök időkre szánt emlékeit, a székesfehérvári székesegyház falaira függeszteni rendelte.³⁰

E csata kapcsán több helyen merült fel azon gyűlöletes állítás, hogy a magyarok Rudolf királyt valamennyi némettel felkoncolni akarták. Ilyet csak mesének vehetünk. Mert ha ezt csakugyan végre akarták volna hajtani, túlnyomó erejükkel és még harcrakész csapataikkal könnyen meg is teheték volna.³¹ Hisz a magyar király és tekintélyes számú kísérete nem is elegyedett a harcba s így teljesen akcióképes maradt a csata lezajlása után is.

Négynap pihenő után a magyarok hazájukba tértek, harci dicsőségiükhöz új babérokat fűzve.

A veszteségek német részről igen csekélyeknek, cseh részről jelentékenyeknek mondatnak. Az adatok mindkét félre együttesen 12.000 és 20.000 között váltakoznak. A magyar veszteségről az elősorolt kútfők hallgatnak ugyan, de tekintve tevékeny résztvételüket, azok csekélyek nem lehettek.

VI.

A morvamezei csata a XIII. század legérdekesebb csatáinak egyike. Már maga a módszer, ahogy Rudolf a magyarokat megnyerte, de még inkább a mód, ahogy őket a csatában alkalmazta, nagy vezéri képességet mutat. A csata vezetését az utolsó pillanatig erősen kézben tartja azáltal, hogy a nehéz sváb lovasokat a végső harcra tartotta fenn. Amíg a könnyű magyar csapatok óvatosan, de fokozatosan alkalmazásba jöttek, addig a tartalék felhasználása, de főképen a magyarok átkaroló mozdulata kivívja a diadalt.

Rudolf hadicélja különben sem lehetett más, minthogy Ottokárt legyőzze. De, amint a kútforrások megállapítják, ehhez Rudolf serege nagyon is gyenge volt. Ezzel szemben a magyar sereg egymaga is elég erős ahhoz, hogy a cseh király seregével szembeszálljon. Meg is verte Ottokárt. A diadalmas ütközetnek történetpolitikai jelentősége, valamint következményei éppen abban domborodnak ki, hogy Habsburgi Rudolf uralkodói tekintélyét, birodalmának biztonságát csakis e győzelmes csatával érhetette el. Sőt, miután ezen győzelem következtében Morvát nehézség nélkül meghódította, egész Kölnig hatolt, ahol Brandenburgi Ottó örgről közbenjárásával, Ottokár unokaöccsével békét köthetett.

A Habsburgok későbbi világuralmát e szerencsésen végződött csata alapította meg. A rendelkezésre álló adatok szerint a német király politikailag és katonailag egyaránt igen veszélyes helyzetben volt. Saját hívei előtt is világos, hogy Rudolfnak az elfoglalt országok megvédéséhez nincs elegendő ereje. Ily körülmények között csak Magyarország segítségével várhatta megmaradását, csak ettől remél-

³⁰ Lásd Kézai e. h. 122. lap.

³¹ Lásd Köhler id. mű 138. lap. Hivatkozik Ann. S. R. Salisb. 804. és Bussonra.

hette az esetleges győzelmet.³² Akkor, midőn a morvamezei események lezajlottak, senki sem tudta, minő óriási jelentősége volt ezen „nagy csata“ győzelmének. Azt, hogy a Habsburgok szerencsecsillaga a történelem láthatárának peremén akkor ragyogott fel, amikor éppen Ottokáré leáldozott, — azt legkevésbé tudták maguk a Habsburgok. Mert ki lát 500 évre előre?

VII.

Ránknézve a legértékesebb azon tény, hogy a csatában a főszerepet valóban a magyarok vitték. Ők derítették fel a terepet. Ők nyugtalanították minden oldalról az ellenséget. Ők készítették elő a harcot. Ők jelentek meg a döntő pillanatban ott, ahol kellett. Ők éreztették a cseh király hadaival szálfegyvereik hatalmát. Ők üldözték a megfutamodottakat s végre ők szorították Ottokár seregének

13. ábra. A morvamezei csatatér.

nagy részét a Morva vizébe. Megtettek tehát mindent, amit csata előtt, csata alatt és csata után tenni kell.

A győzelem nagyon is kétséssé vált volna, ha a tartalék ügyes felhasználása, különösen pedig György mesternek időszerű megjelenése a harcot Rudolf javára el nem döntik.

Számos ezen korbeli királyi okirat tanuskodik a magyarok vitézségéről és bátorságáról.

Trencsényi Csák Máté nádor a csata hevében lebukott lováról. Dénes mester Péter fia az Oslí-nemzetségből vére omlásával kiragadta őt a nekirohanó ellenség elől s ismét lovasítva, visszakísérte a harcba. Még a krónika írója is akként emlékezik meg róla, hogy:

Soha cséplő úgy nem csépelt
Mint Trencsényi azt tevő
Rőf hosszú karjával.³¹

³² Lásd Lorenc Ottokár: Deutschlands Geschichte II. 2.

³³ Lásd László király oklevelét Ung. Magaz. IV. köt. Ezen tettéért adományozta László király Péternek 1279-ben az elkobzott Dágót. Magy. tört. életr. 1886. II. évf., 66. l.

Omodé, a későbbi nádor, jobb keze mutatóujját vesztette el e csatában.³⁴ A Forgáchok őse: András, az Ivánka fia; Szegedi Benedek fia: Apa; és a Guthkeled-nemzetség egyik tagja;³⁵ a Bori-család őse: Miklós;³⁶ a Sztáraiak őse: Jákó; Miskolczi Péter és Sándor³⁷ mindannyian derekasan harcoltak.

Vid László, az Irinyiek őse, a cseh király törvénytelen fiát, Miklós herceget foglyul ejtette, minek emlékére a család címerében maiglan is láncravert királyfit visel kékmezőjű pajzsában ábrázolva.³⁸

Péternek a Dorog fiának és testvéreinek, kik a Morva mezején Ottokár ellen vitézül harcoltak, adta László király 1278. évi szeptember 1-én ősi birtokukat, melyet a hűtlen Pál és fiai: Miklós vajda, István és a később lefejezett Görgey Gergely³⁹ tartottak elfoglalva. A Koppán nemzetségből származott Péter fia: Miklós galgóci várispán és Imre fia: Mihály, a királyi lovászok és hajós népek comesei tüntették ki magukat, akik közül Miklós arcát lándzsa sebezte meg, míg Mihályt lándzsával taszították le lováról úgy, hogy sebeibe majdnem belehalt. Ezen hadjáratban szerzett érdemeik elismerésül 1284-ben a komáromvármegyei Vas falut nyerték adományul. A Tyukod nembeli Péter és Jakab a Sámson fiai a király zászlaja alatt harcoltak és velök Fence fiai: Sámson és Máté. Mindjárt ott a táborban elkérték a királytól a kolozsvármegyei Bazé falut. A király 1279-ben kérésükre az adománylevelet ki is állította.⁴⁰

A baranyavármegyei „zervedi“ íjászokat, az Ottokár ellen tanúsított jó magatartásukért László király 1279-ben megnemesítette.⁴¹ A Ludányi nembeli Csatári ágon lévő Vytka fia Vytka pedig 1283-ban négy ekényi földet kapott vitézségéért Budak-on, a mai Bodok-földjén, mely a nyitrai várhoz tartozott.⁴²

Piros Péter és Synka Tamás, György mesternek hű követői⁴³ s végre György mester maga László király diadalmas vezére, méltóan sorakozik a hősök mellé, kinek sikerült korának mozgalmas időszakában magának dús érdemek mellett halhatatlanságot is szereznie.⁴⁴

Megállapítható és leszegezhető tehát, hogy a „Morvamezón“ tényleg a világtörténelem szekérének küllőibe kapaszkodott bele György

³⁴ Lásd Endre király 1290. évi adománylevelét, melyben Omodét ungvármegyei birtokában megerősíti.

³⁵ Lásd Hadtört. Közl. 1890. évf., 476. l.

³⁶ Lásd u. o.

³⁷ Lásd Budai Ésaia: „Magyarország po'gári historiájáról való Lexicon“ II. darab 699. lap.

³⁸ Lásd Heraldisch-genealogische Zeitschrift „Adler“ 2. szám, 17. lap és 6. szám 64. lap. 1871. évf.

³⁹ A pártütő Lóránt szepesi comes pártján harcolt s amikor Kun László Lóránt seregét leverte, fogságba került és 1280-ban lefejeztetett.

⁴⁰ Lásd Magy. tört. életr. id. mű 68. lap. Pesty Frigyes: Várispánságok tört. 222. l. és Wencel IX. 380. l. és Hazai okmánytár VI. 166. l.

⁴¹ Lásd Kápolnai: Ludovica Acad. Közl. 1879. évf. novemberi füzet.

⁴² Lásd Győri tört. füz. III. 24. l. és Wencel IX. 380. l.

⁴³ Lásd György mester hártylevelét a M. N. Múzeumban a Soós-család levéltárában, melyben Tamás és Péter szolgáinak adományozta Salgó földjét hű szolgálataik elismerésül.

⁴⁴ Lásd László király adománylevelét György mester részére 1285–1288. évekből a M. N. Múzeumban, Soós-család levéltára. Eredeti hártylevél.

mester és vitéz magyarjai. Ez az egyetlen cselekvésük is elégséges arra, hogy az utókor a halhatatlanság babérját nyujtsa haló poraikra.

De a kiket a kegyelet virágával akarunk felkeresni, azokat mindenekelőtt, ismernünk is kell. Ezért tartom szükségesnek György mester életrajzára hivatkozni, melyet 34 hártyalapra megírtam és kéziratát 1896-ban az ezeréves országos kiállításon a közművelődési csoportban bemutattam.⁴⁵

Ha mai szemmel nézzük György mester működését ezen esatában, be kell ismernünk, hogy a „döntést“ szabad elhatározásból és szabad akarattól hajtotta végre. Ez az 1285. évi adománylevélből egész biztonsággal megállapítható.⁴⁶ Egyébként György mester már V. István király és Erdély kormányzója győzelmes hadjárataiban is feltűnik, nemzeti történelmünkben először. (1260—1264.)

Az 1273—74—77—78 és 81. években tanúsított vitézségéért kiváló hadijutalmul adományba kapta 1285-ben Sóvár, Sópatak és Delnét falukat a sókúttal és sóbányákkal. 1288-ban kapta meg a király engedélyét, hogy Sóvár földjén, az ő és övéi védelmére várat építhessen.⁴⁷

E vár romjai a sós-újfalusi határban, a Tarken-hegyen \triangle 661 magaslati számon porladoznak.

Mint Szabolcs vármegye főispánja Lelesz kegyura és Sáros-Patak várnagya fejezte be tetteiben gazdag tevékeny életét 1305-ben 83 éves korában. Alighanem a leleszi sírboltba temették. melynek boltjában Demeter fitestvére is nyugszik, mely sírbolt jelenleg el van falazva.

Mint hazájának hű fia, nemzetének egyik heroikus alakja, korának, mozgalmas időszakában méltán kiérdemelte magának a „*msster-magister*“ melléknevet, ami neki a multban bő javakat, utóbb pedig hervadhatatlan emléket szerzett.

Soós Elemér.

⁴⁵ Lásd Pesti Napló 1869 június 17-i szám, 6. lap: „A király a kiállításon.“

⁴⁶ Lásd az idézett kútforrások 5., 13., 15., 26. és 29. pontjait.

⁴⁷ Lásd az eredeti hártvaokmányokat 1285. és 1288. évből a Soós család levéltárában a Magyar Nemzeti Múzeumban.

SZEGED*

A multat csak úgy lehet szeretni, ha ismerjük is a multat. S mert a mult szeretete a jövőért folyó munka legerősebb biztosítója és alapja, természetes, hogy e csonka haza minden tényezőjének egyik legfontosabb feladata kell, hogy legyen, a jelenkor élő fiaival megismertetni a multat.

Ily dícséretes feladatot, munkát végeznek azok, akik Magyar Városok Monográfiája címmel élénk tárják városaink multját s hozzáfűzve jelenének ismertetését is, ezzel megmutatják az illető város jövőjének, jövő haladásának adott és természetes útját.

E monografiának nemrég jelent meg az I. kötete, mely hazánk vidéki legnagyobb városát, Szegedet ismerteti.

*

Szeged 1000 éve lakott hely: egy évezreden át együtt szenvedett, küzdött, pusztult és fejlődött a magyar hazával. Színmagyar lakossága, fekvésének emporiális fontossága, történeti multja és jelene egyaránt követelik őt mint nemzeti kincset ismerni és kezelni.

Szeged a honfoglalás idejében még csak halásztanya volt, mely később, a Maroson történt sószállítás következményeként, az ország egyik sótárává fejlődött. Mint ilyenről már 1138-ban történik említés. Az aranybulla (1222) Szegedet mint királyi sóházat említi. A tatárok 1242-ben feldúlták, azonban kitakarodásuk után az országba visszatért IV. Béla a sóház védelmére földvárat építtetett és Szegedet új életre keltette. Első ismert várnagya Német János 1357-ben.¹

Szeged igazi fejlődése a Hunyadiak korával kapcsolatos. Az eddig szegényes polgárú város nagy katonai és közigazgatási központtá vált, s megvagyonosodott polgársága büszkén nevezte magát a szent korona jobbágyainak. Ekkor kapott Szeged vásártartási jogot, városi tanácsot és városbíró, akit maga a király erősít meg. A sószállító polgárság keresetéből a Szerémségben szőlőket vásárol, borral kereskedik. Innen indulnak a délvidék borai Észak-Magyar- és Lengyelország felé. Ezt különösen a Mátyás király adományozta vámmentesség fejlesztette odáig, hogy Szeged a borkereskedés központjává lesz.

A jómódú polgárság kultúrája is fejlett. Szegedi ifjak külföldi egyetemeken tanulnak s közülök kerülnek ki Kiss István igen jeles prédikátor és Szabó Fraxinus Gáspár, a XVI. század legkiválóbb orvosa is.

Az igazságos nagy király alatt éri el középkori deklóponóját, mely után kezdetét veszi hanyatlása, pusztulása.

1516-ban tűzvész pusztítja el, 10 évvel később pedig, 1526. szeptember 29—30-án a Budáról visszavonuló törökök kirabolják és felgyújtják. A megmaradt jobb módú lakosság Kecskemétre költözik s Szegeden csak az marad, akit életmódja is odaköt.

1542-ben végleg török uralom alá kerül. Mehemed budai basa foglalja el, aki 1542 októberében a város hősléklű főbíráját, Zákány Istvánt lefejezti s a város élére szandzsák-beget állít, a romokban heverő várat pedig a szomszédos vármegyék összehajtott népével felépítteti. Ezután 144 évig ül a török Szegeden, míg végre 1686. október 23-án de la Verque tábornok visszafoglalja.

* Magyar Városok Monográfiája. I. Szeged. — Budapest, 1927.

¹ Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. XII. 663.

Végvár lesz ekkor Szegedből, fontos hadműveleti központ, de az ezzel kapcsolatos német katonai kormányzat csak három évtizedes újabb szenvedést és sanyargatást hoz a városra. Törvénytelen adók, beszállásolás, közmunka, a városi vezetőség jogainak állandó lábbal tiprása, vagyonek Kobzás, börtön: ezen időt legjobban ezek jellemzik. Végre 1712. február 12-én a város követeit III. Károly meghívja ugyan a pozsonyi országgyűlésre, de szabad királyi városi jogait csak 1715-ben kapja vissza s ezek élvezetébe is csak 1718-ban, a pozserováci béke után lép. Ekkor szűnik meg végvár jellege, a hadparancsnokság Temesvárra kerül s az 1719. május 21-én kiadott királyi szabadalomlevél által jogai megerősítettven, ezentúl ügyeit maga intézheti.

1723-ban ide helyezi székhelyét Csongrád vármegye, melynek első új főispánja, gróf Kolonics Ádám, Károlyi Sándor kurucgenerális sógora, mivel a megye területén egyetlen nemesember sem lakik, megyei hivatalt pedig más nem viselhet, a Felvidékről hozat tisztviselőket, akik Szegeden laknak s a város is tisztviselőkül választja őket. E keményyágású magyar urak gerinces polgárságot neveltek, akik velük együtt magyar önérzetet, nemzeti szellemet hívtak életre az egyébként arrogáns német tisztekkel telített városban.

Jellemző e korra, hogy amíg Csongrád megye egész területén egyetlen iskola sincs ez időben, Szegeden a piarista-rend 1721-ben gimnáziumot nyit meg 110 tanulóval, melyet 1792-ben osztályú liceummá fejlesztettek. Még ezt megelőzően, 1791. április 7-én a városi tanács a magyart teszi hivatalos nyelvvé, ellentétben II. József rendeletével, mely szerint a német nyelv a hivatalos. Az üldözött nemzeti nyelv így talál védelmet Szegeden azon buzdítás nyomán, melyet Dugonics András kezdeményez s melynek másik eredménye a Nyelvművelő-Társaság megalakulása.

A város a haladás útjára lépett. A továbbrajutásban azonban erősen gátolja a 23 évig tartó napoleoni háború. Csak 1825-ben — Széchenyi korában — indul igazi fejlődésnek. 1833. szeptember 3-án a legnagyobb magyar maga is Szegedre érkezik s 1845-ben megindul a Tiszán a gőzhajózárs. A szabadságharcban négy honvédszázaljat küld a haza ügyének szolgálsába, ú. m. a 3., 33., 103. és 104. zászlóaljakat.

1853-ban befut Szegedre az első vasút s az önkényuralom éveiben megtörténik a Tisza szabályozása, melynek helytelensége nyomán előre vetette árnyékát az elkerülhetlen pusztulás.

1879. március 12-én volt a katasztrófa napja. Olyan árvíz zúdult a városra, hogy Rókus, alsó- és felsőváros 5000 házából több mint 4900 elpusztult. 150 ember lelte a vízárban halálát s az anyagi kár 11 millió forintot tett ki.

Március 17-én Ferenc József király keresi fel az elpusztult várost s parancsára az újjáépítés számos törvénye lát napvilágot. Az újjáépülő város tervrajzát Lechner Ödön készíti el s 1879. szeptember 1-én ezeket már közszemlére is bocsátják. Négy évvel később, 1883. október 14-én pedig újból felkeresi Ferenc József király, meggyőződven arról, valósággá vált-e a „Szeged szebb lesz, mint volt“ szállóige. Három napig marad az uralkodó Szegeden, osztozva az újjáéledt város lakosságának hálás örömeiben.

*

A történelmi rész — mint látható — nem teljes és tökéletes. Igaz ugyan, hogy a Szegedre vonatkozó történelmi irodalom eléggé gazdag s különösen Reizner János négykötetes munkája és egyéb műveiben kellő alapossággal található az adatokat, mégis vannak események, melyek egy monográfiából nem hiányozhatnak. Ilyenek különösen: a magyar Szent Koronának László erdélyi vajda által Róbert Károly részére történt visszaadásával

kapcsolatos szegedi egyezmény nevezett vajda és a királyi megbízottak: Tamás, esztergomi érsek és Amadé nádor között 1310-ben, továbbá, hogy 1444 júliusában Hunyadi János tanácsára itt köt békét a törökkel I. Ulászló királyunk, hogy 1458-ban itt alapítja meg Mátyás király a huszárság intézményét, hogy már 1498-ban a budai országgyűlés a szabad királyi városok sorába iktatja stb., stb.

Viszont annál értékesebb azon része, mely az utolsó negyedszázad eseményeit ismerteti, melynek a város kultúrájára, közigazgatására, iparjára, kereskedelmére, mezőgazdaságára vonatkozó része oly gazdag, hogy kellő alapossággal nem ismertethetjük terjedelmünk mégis korlátolt keretében. Ezért csupán egyes részeket ragadunk ki e gazdag anyagból s ezekből adunk összefoglaló ismertetést.

*

Igazi kultúrnevezetesség a szegedi Somogyi-könyvtár, melynek mai állománya megközelíti a másfélszázezer kötetet.

A szegedi Kelemen-familiával rokon Somogyi Károly esztergomi kancnok vetette meg ennek alapját, ki 1880. április 27-én látta e várost először életében s az első látás eredményeként felismerte e város jelentőségét. „Szeged legyen művelt város“ mondá s 43.000 kötetes könyvtárát gyakorlati példaadással örök időre Szeged városának adja. Vezércikket e nemes tetről a Szegedi Naplóban egy fiatal riporter ír: Mikszáth Kálmán. Első igazgatója Reizner János, a város történésze, kit Tömörkény István, majd Móra Ferenc követ. Csupa ismert név, a magyar kultúrának ismert nevé papjai.

E könyvtárban Európa-szerte nyilvántartott 91 darab incunabula, a nyomdászat bölesókorának négyszáz éves terméke, csupa kincsértékes ritkaság található. Van egy kódexe is: miscellanea 1490-ből. A XVI—XVII. századból 96 kötet magyar nyelvű, köztük a Vízcslyi-biblia s a Zrinyiász első kiadása. A történelmet kb. 25.000 kötet képviseli. Nevezetességeiből fel- említem az Acta Sanctorum 517 kötetét, Pertz Monumentáinak teljes sorozatát és az első északsarki expedicióról szóló jelentést, mely a XVI. század elejéről való s melyből mindössze 14 példány ismeretes az európai könyvtárakban.

Nincs magyar vidéki város, mely ily kincsekkel dicsekedhetne. Igaz ugyan aztán az is, hogy nincs magyar város, mely annyira szeretné és támogatná könyvtárát és múzeumát, mint Szeged. Így 1927-ben 1.000.000.000 koronát, 80.000 pengőt áldoz e célra, követendő példát mutatva ezzel a többi, „kultúrgócepont“ címre igényt tartó magyar városoknak!

S a könyvtárhoz hasonló és méltó a múzeum is, melynek öt osztálya van: néprajzi, művelődéstörténeti, szépművészeti, természetrajzi osztály és régiségtár. Előbbi kettőnek 7500 tárgyából kiemelek egy thuribulumot (bronz templomi füstölő) és egy réz feszületet, mindkettő Árpád-kori. A szépművészeti gyűjtemény közel 2000 darabja között *Munkácsy* vázlata a Honfoglaláshoz, *Vágó Pál* közismert Szegedi árvize, *Csók István* Báthory Erzsébeté, *Benczur Gyula* Tisza Kálmánja a legnevezetesebbek. Mind olyan értékek, aminőkkel más magyar város alig dicsekedhet!

A természetrajzi gyűjtemény 73.000 darabbal dicsekedik, a régiségtár pedig a legnagyobb értékkel. Utóbbiak közé tartozik a szilléri rézkincs, mely Fulszky Ferenc rézkorszakelméletének is alapját képezte, továbbá a nagyszéksőségi aranyelet, melynek híre a világsajtót is bejárta, s mely a Kr. u. III—IV. századból valószínűleg fejedelmi hagyatéék.

*

Irodalmunk is méltán büszkélkedhet e várossal. Mikszáth Kálmán, Pósa Lajos, Gárdonyi Géza nevét elég megemlíteni bevezetés gyanánt, hogy

azután Tömörkény Istvánt idézhessük. Azon íróét, aki a szegedi magyar nép szép és jó tulajdonságainak izzólelkű meglátója és hirdetője egyaránt. Ki „Spanyolviaskország“-nak elnevezett görbe hegyek birodalmából a 46-os bakák történeteit írja éppúgy, mint Doberdo szikláiról. Szegedi leány Alba Nevis, szegedi a néppel foglalkozó Cserzy Mihály (Homok) és Szeged fia volt Palotás Fausztin a katonatanár, a legizmosabb elbeszélőtehetség, a megalkuvás nélküli magyar, aki a forradalom után bejárja az országot s hazafias előadásokat tart a — katonaságnak.

Szeged a képzőművészetnek is sokat áldozott. A város tele van szoborral. Így *Izsótól* Dugonics András, *Róna Józseftől* Kossuth, *Fadrusztól* Tisza Lajos, *Mátray Lajostól* Vásárhelyi Pál, ifj. *Vastagh Györgytől* Rákóczi Ferenc és Klauzál Gábor, *Ligeti Miklóstól* Erzsébet királyné, *Margó Edétől* Dankó Pista, *Stróbl Alajostól* Széchenyi, *Zala Györgytől* Deák Ferenc. Tíz kiváló szobor, a magyar szobrászművészet legnagyobb mestereinek alkotásai. Mennyi szeretet kellett ezek megteremtéséhez, mily erős magyar érzés és vasakarát!

*

Szeged történelmének utolsó tíz esztendeje nemzeti életünk legfontosabb eseményeit öleli bár fel, de mégis, még nem — történelem. Az események annyira szemünk előtt játszódnak le, hogy a pártatlan áttekintés, megítélés és megörökítés még lehetetlen.

A Monográfia azonban mindezt — és pedig kiváló részletezéssel — felöleli. E kor 1918. decemberével kezdődik, amikor is a franciák a várost megszállták. De Tourdnare francia tábornok mint városkormányzó 1920. március 1-éig vezette az ügyeket, amikor is a város fölötti impériumot a magyar hatóságoknak adta át. Ítéletet mindezen eseményekről bár korai mondani, de az megállapítható, hogy bármily fájdalmas a magyar szívnek, szemnek és léleknek e város falai között az idegen fegyverek látása, mégis a város nyugalma igyekeztek biztosítani és megakadályozták, hogy akár a kommun, akár a román csőcselék úrrá legyen e város felett. És mikor 1919. szeptemberében a románok bevonulni készültek, de Tournadre tábornok sürgönyileg fordult Franchet d'Esperay főparancsnokhoz s együtt interveniáltak Párizsban, hogy a megszállás elkerülhető legyen.

Akkor mondta Franchet d'Esperay főparancsnok Somogyi polgármesternek:

— Nem engedem, hogy a románok az Önök szép városát... — de szavait nem fejezte be, ellenben kezével jellemző, a jobboldali zseb felé kanyarodó félkörmozdulatot tett.

A szerbek pedig a román „testvér“ tervének hallatára kijelentették, hogy:

— Azt nem! Akkor inkább egy órával előbb mi leszünk Szegeden!

Mikor pedig a franciák kivonultak, búcsúparancsát a következő szavakkal fejezte be:

— „Ez ország még túl szerencsétlen, semhogy hidegvérrel gondolkodhatnék, de majdan, idők múltán... meg fogja szívlelni a nagy Deák Ferenc e szavait: Nem háborúskodásban, hanem a polgárság békés egyesülésében és megelégedettségében rejlik egy ország boldogulása.“

*

Íme az 1000 éves váracs monográfiája — dióhéjban. Az előszóban dr. Somogyi Szilveszter polgármester mérföldjelző állomásnak és útmutatónak nevezi a következő nemzedékek számára. Igaza van. E könyvből tanulni lehet; megtanulni, mire hivatott e nagy város és megtanulni, miként tudhatja önmagának és nemzetének egyaránt hasznosan betölteni azt a nagy keretet és feladatot, melyet részére a sors kijelölt.

H. K.

NAGYKÖRÖS*

A városi monográfia-sorozat második kötete a jeles alföldi város, Nagykörös történelmét öleli fel. Azon városét, mely ma az Alföld egyik legjelentékenyebb városa, mely földesurat sohasem ismert, mert királyi birtok volt s melynek történelme a szenvedések hosszú sorozatát mutatja ugyanúgy, mint a nemzet történelme maga.

Nagykörös a magyar kultúrának jelentős és biztos őrhelye, multja tanulságokban gazdag, jelene a magyar exportnak egyik legfontosabb piaca s jövője azon történelmi kötelesség, maradjon méltó őseihez.

E könyvre szükség volt. Immár több, mint 30 éve annak, hogy Galgóczy Károly kiváló munkája: „Nagykörös monográfiája“ 1896-ban megjelent. A még korábban megjelent művek, Szilágyi Sándor—Szilády Áron: „Egy magyar város a török hódoltság korában“ (Pest, 1861) és Szilágyi Sándor: „Nagykörösi krónika“ (1885) már alig ismertek a mai nemzedék előtt. Azokóta sok új adatot ismertünk meg, s az elmúlt $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ évszázad is a feljegyzések hosszú sorát eredményezte Nagykörös életében.

Nagykörös keletkezéséről nem történelmi, hanem csak hagyományi adatok ismeretesek. Az első oklevél, mely Köröst említi s róla mint királyi birtokról szól, 1317-ből való. Pedig igen valószínű, hogy Körös már előbb is létezett. Így református templomának alapépítménye korai román-stílusban épült s ez hazánkban a XII. században lépett fel. E templom 1876. évi javításakor olyan téglák kerültek elő, melyek jegye alapján Deák József¹ a templom építési évét 1101-ben állapítja meg. Az alépítményre húzott falak viszont gotikusak, miből ennek a XIII. században, a tatárdúlás utáni, újraképzése következtethető.

A XIV. században Körös még falu és 1382-ben Erzsébet királyné a földesura. Ezidőben már egy-egy tanulót küld a bécsi egyetemre. Így 1385-ben Körösi László, kétségtelenül azért, hogy az otthoni iskolában értékesítse azután tudását.²

1390-ben Köröst Mária királynő, Nagy Lajos leánya, Dezső vitéz családjának adományozza, azon önfeláldozásért, mellyel Róbert Károlyt a havasalföldi hadjáratban megmentette.

A XV. században Körös változatlanul királyi birtok, mely sok kiváltsággal is rendelkezik, de állandóan elzálogosítva van. A zálogtartó földesurak s a Kiskúnág kunjai között állandó a sűrlődés, melyet végül Zsigmond király intéz el 1423-ban — a kunok javára.

1481-től kezdve Körös már városként szerepel ugyan az oklevelekben, de ennek dacára az 1514. évi összeíráskor kimarad a városok jegyzékéből.

A Dózsa-féle lázadás idejéből semmiféle adat nincs. Későbből pedig azt tudjuk, hogy 1520-ban Körösi Péter tanul Bécsben, 1531-ben pedig Körösi Csuda Demeter már Krakóban és Wittembergben is.³

Szomorú év Körös multjában a mohácsi vész éve. 1526 szeptember 25-én a Budáról visszatérő török sereg Köröst kirabolja és felgyújtja. Megismétlődik ez 1529-ben s a török után a pestis szedte áldozatait még a következő

* Magyar Városok Monográfiája. II. Nagykörös. Írta: Galántai Nagy Béla. Budapest, 1927.

¹ Adatok a református templom történetéhez. Nagykörös, 1878. I. évf. 27. szám.

² Fraknoi V.: Magyar tanulók a bécsi egyetemen. Magy. Tud. Akad. 1874.

³ Galgóczy: Nagykörös monográfiája 231—232. old.

évben is. A következő években felváltva jelenik meg e két ellenség 1542-ig, amikor is Kőrös végleg török uralom alá jut és 145 éven át marad is.

1545-ben Kőröst a török császári városok közé sorolják, melynek azonban az 1552-i összeírás szerint csak 52 lakott telke van, mely a következő évben 70-re szaporodik.

Ezután lassú fejlődés következik 1596-ig, amikor a tatárok pusztítják el akként, hogy 180 házából csak 100 marad épségben. 1598-ban újból a tatárok, 1599-ben pedig a hajdúk rabolják ki. A tatár és hajdú rablás ezután évente felváltva ismétlődik 1614-ig, amikor is március 10-én I. Ahmed szultán a városnak védelelet ad. Ettől kezdve újból szaporodik a lakosság és 1672-ben már 154 telek után fizetik az adót.

1626-ban Kőrösre menekül a váci református iskola diáksága és tanári kara. A XVII. században még sokan menekülnek ide s a leteleplődőknek a török császárok többször adnak ki út- és védelelet.

1647-ben a magyar király is szabadalomlevelet ad Nagykőrösnek, mely ez időtől kezdve hivatalosan is nemes város, kinek polgárai ügyében kizárólag a város bírása illetékes!

Körülbelül ez időben, 1640-ben kezdődött a „csemői per“, mely csak 1657-ben ért véget. Csemőben részint Ali budai basa, részint Erdélyi András csetepatéi nyomán többen estek el, akikért Kőröstől követelték a vérdíjat, illetve a holtak eltemettetését. Kőrös, félve a következményektől, ez elől azzal tért ki, hogy Csemőt ceglédi határnak mondta. Cegléd meg is fizette a vérdíjat, de viszont ezzel birtokjogot is vélt szerezni a csemői területre. 1657 december 10-én hirdették ki e birtokperben IV. Ferdinánd király ítéletét, mely Ceglédnek kedvezett, mert ők fizették a vérdíjat. Az ítélethirdetés Nógrád-Füleken volt, mert Pest megye ezidőben itt tartotta gyűléseit.

1679-ben megjelennek a város határában Thököly Imre kurucei s bizony a kuruchadnagyok 1—1 tallért elfogadnak a város kasszájából. Hol eszmára, hol patyolatra. A kurucok mellett a törököt is ki kellett elégtíteni, sőt a király pártján levő hivatalos vármegyét is. Kőrös ügyesen oldja meg a nehéz helyzetet: adót nem fizet Thökölynek, katonát pedig nem ad a császárnak... Ettől a török is vérszemet kap s beáll harmadik zsarolóknak s jogtalanul isleszedi a tallérokat. Az ez elleni panaszokat pedig igazságosan és gyakorlatiasan oldja meg: a jogtalanul elvett pénzt visszaadni rendeli a szultán s a tallérokat megtartja a budai basa!

1683-ban kezdi megismerni Kőrös a német tiszteket. A törököt Bécs alatt megverik (1683) s a felmentő seregek parancsnoka december 20-án az agyonsanyargatott várostól 8736 polturát, 383 forintot követel hadi élelmezésre. Ráday Gáspár uram, Pest megye alispánja 110 forintot hajt be megyei adminisztrációs költség címén, a király pedig, kinek a város Pozsonyban leteszi a hűségesküt, telkenként havi 4—4 forint adót követel!

A város nem fizet s védelmet kér. A török pedig Buda erősítéséhez karókat, ez alkalommal már „szófogatatlan ebek, kutyák, disznók“ kifejezésekkel tisztelvén meg a nemes várost. Szerencsére 1686-ban Budát elfoglalják a keresztény seregek, a török hódoltság alul felszabadul Kőrös is, melyet azonban búcsúzásul még egyszer kipusztítanak a tatárok...

Nagykőrösön már a török hódoltság idejében igen virágzott a szőlő-és gyümölcsstermelés. Legfőbb értékeinek egyike azonban a salétromfőzés volt. A puskaporgyártás eme nélkülözhetlen kelleke volt az a bűvös szer, mely nemcsak a város terhein könnyítet, de amelyért a török is kiváltságos helyzetet biztosított részére.

A város egyébként okos gazdasági politikát is folytatott. Az akkori Pest megye nagyrésze bérelt, zálogolt vagy örökáron szerzett birtoka volt,

melyekből tanyaföldeket osztott ki lakosai között. A többi mint közös földet műveltette, melynek hozadékát a polgárok közösen élvezték.

Nagy határánál fogva igen jelentős volt a kőrösi állattenyésztés, ez ősi eredetű foglalkozás. Hazánk Európa húskamrája volt s az Alföld évente 80.000 darab marhát hajtott Bécs és a német birodalom piacára. Nagy rész jut ebből Kőrösnek s így természetes, hogy az állattenyésztés fejlett. A marhaárak irigylésreemelték a mai kor áraihoz: borjas tehén vagy ökör 6 forint. De a vám és illeték akkor sem irigylendő: 8 forint 10 krajcár darabonként!

De a többi terhek sem voltak megvetendők. Így a Kőrösre eső megyei kirovás 1699-ben jobbagyokra 4525 forint és 39 nemesre 1212 forint. E két összeg a nemesemberek lakosarányát is mutatja, mely rohamosan emelkedve, 1701-ben 50%-ot ér el.

Érdekes tény az is, hogy a kőrösi tiszta magyar jó kereskedő, akiket a török basa minden vásárra meginvitál. Vagyonhi helyzetük azonban nem erős, mert pénzt és hitelt idegenben keresnek s rendszerint a budai vagy szegedi zsidóknál találnak. A város is vagy a törökhöz fordul pénzért s utóbbi adja azt olcsóbb kamattal. De azért a város is ad polgárainak kölcsönt, igen méltányosan, mert azt vallja, hogy ez a megszorult ember megsegítése, kötelesség és nem üzlet.

Különösen kiemelendő Kőrös multjában kultúrája, iskolája, mely a XVI. század végére a legkiválóbb a Duna—Tisza-közén. A város mindent elkövet, hogy kiváló tanítómesterei legyenek. Taníttatja őket külföldön, segítyezi nemcsak őket, de a tanulókat is. Sok feljegyzés van öreg diákoknak, mendikánsoknak adott dénárokról, különösen bíróválasztáskor. De hálás is és hasznos is a diákság. 1676 óta ők alkotják a szervezett tűzrendészetet.

Csak a közbiztonság áll gyenge lábon, napirenden a rablások, gyilkosságok. Ezek ellenében alakítják meg a Duna—Tisza-köze városai-községei 1663 április 2-án a „Paraszt vármegyét“, ami a közbiztonságot veszélyeztetők elleni védő szövetség.

*

Buda felszabadulása nem sok örömet jelentett a Duna—Tisza-közének. A budai hadbiztonság vezetője, Rensingh Ferenc zsarnokoskodása folytán több község pusztult itt el egy év, mint a 145 éves török hódoltság alatt. Kőrösre 20.610 német forint, elviselhetetlen összegű katonaélelmezési adót vetettek ki. Mindehhez járultak a küldöttségek költségei, nemkülönben azon ajándékok, amit ilyenkor valamely német zsarnoknak vinni kellett. Nőttön-nőtt így az elégedetlenség, melyhez még politikai okok és belső surlódások is járultak. A forrongó szenvedély készült a nagy leszámolásra, csak még vezérre várt...

Néhány év múlva ez eljött Rákóczi személyében.

Kőrös és a Rákóczi-család szoros kapcsolatban állott. Nemesak birtokai voltak itt, de beltelke is. S mégis eredménytelen Rákóczi 1703 szeptember 13-i felhívása: Kőrös nem vesz részt a felkelésben. Igaz, ugyanily eredménytelen a megye szeptember 27-i rendelete is, a kőrösiek a némethez sem mennek.

Az ezután időben felváltva úr a városban a kuruc vagy a labanc. A városra majdnem közömbös, melyik van falai között, egyformán nyögi mind a kettőt.

S mindehhez járul még a régi és mégis új ellenség, a rác. A németség eme gyalázatos segélyhada állandóan feni fogát a Duna—Tisza-köze városaira. Kőrös azonban emberségre tanítja mikor 1708 szeptember 11-én a városra támad. Késő estig tartó harc után 4000-rel lett kevesebb a csordanép.

A gyász és nyomorúság ezután felváltva látogatta a várost. A kurucok vége dacára csak nem szűnik a fegyverzaj. Mindez pedig nem volt a kivitelre termelő lakosság hasznára. Végre 1768-ban váratlan szerencse éri: II. József meglátogatja a várost s ezt természetesen az országutak gyors rendbehozatala előzi meg.

Napoleon szerencsétlen orosz hadjárata után sok francia errefelé igyekszik haza s a hagyomány szerint sokan közülök Kőrösön hűnyták le örökre szemüket. Az ú. n. francia temetőbe temették őket, mely azóta azonban már megszűnt, még az emléke is elveszett.

A XIX. század elején versengés támad Kőrös és Kecskemét között: ki kapja a főiskolát. Kőrös alul marad s vereségét 1839-ben az ország negyedik tanítóképző-intézetének felállításával igyekszik ellensúlyozni.

Nemsokára történelmi napokat él a nemzet s a nagy harcból részt kér Kőrös városa is. 1848 szeptember 25-én Kossuth Lajos gyűjtő beszéde viszi harcba a kőrösi honvédeket, akik szeptember 29-én már Pákozdnál küzdenek, hogy néhány nappal később régi ellenségüket, a rácokat, Ozoránál ismertessék meg fegyverük erejével.

1849. március 11-től 20-ig 22.000 osztrák katona szállja meg a várost 6000 lóval. E tíz nap ellátási költségeiben 16.166 frt és rablásokban több mint 80.000 frtjába került a városnak.

*

Aztán elkövetkezik a gyász... Kőrösről 1500 polgár hiába ment el honvédeknek.

1850-ben felfüggesztik a városi autonómiát s a tisztikart a császári hatóságok nevezik ki. Felállítják a cs. kir. adóhivatalt, mely ez év október 1-ével megkezdí működését. Behozták a dohánygyedáruságot s az osztrák finánc üldözi a dohánytermelő magyarságot. Mikor azután a szabadság szellője fujdogálni kezd, az évtizedes keserűség kitör a Zsigray-házban állomásozó cseh fináncok ellen. 1861. január 5-én lezajlik a híres „dohánykravall“. E napon a piacon megjelenő dohánytermelőket a cseh fináncok összefogják s a városházára kísérik. A feldühödt nép pedig ostrom alá fogja őket. Meghúzzák a harangokat s az ostromlók tömegét elragadja a harag.

Közben megérkeznek a kecskeméti dragonyosok s fegyverük tüztől öt ember marad holtan a piactéren, míg a tömeget a lovas-attak karddal veri szét. Az áldozatokat mint a város halottait temetik el, a fináncokat pedig — elhelyezik. Majd 30 évig, 1889-ig nem is volt többet pénzügyőr Kőrös városában!

Hasonló lázadás volt 1868-ban is, amikor rendelet érkezett a városhoz az úrbéri váltság újabb kimutatása végett. Egy Szabó János nevű ácsmester földosztást hirdetve, 1868. május 10-én fellázította a tömeget, fegyveres erővel behatolt a városházára s annak erkélyére halálfejes zászlót tűzött ki. A lázadást ez alkalommal is a kecskeméti lovasság verte le; a lázadók súlyos büntetést kaptak, sőt a katonaság 927 frtnyi költségét is meg kellett fizetniök.

*

E rövidre fogott történelmet olvassuk a monográfiából. Az újabb koról — érthetően — már csak rövidebb értesítést kapunk, de annál teljesebbet és értékebbet Nagykováros gazdasági viszonyairól, helyzetéről és jelentőségéről. Utóbbi már nem tartozik szorosan vett tárgykörünkbe s így ennek ismertetésétől eltekintünk. De visszatérünk még mindazon részek behatóbb ismertetésére, amelyben igen tanulságos adatokat találunk a három város törvényszékéről, a városi életről és Arany János koráról.

H. K.

Vác története.

Vác hazánk egyik legrégebbi városa. Előnyös földrajzi fekvése, kedvező természeti tényezői és kiváló terepviszonyai alkalmassá tették a településre. Minden föltétel meg volt ezen a helyen arra, azt az ember állandó lakóhelyéül válassza. Az őskori népesség legtöbb emlékét a város határában két várszerű lakóhely őrzi: a Pogányvár és a Csöröghegy.

A leletek feltűnő gazdasága mutatja azt a hatalmas kultúrát, mely itt a történelemelőtti időkben virágzott. A legrégebbi ismert nép a hatalmas kelta néptörzsek egyik békés hajlamú ága, az eraviszkus volt.

A keltákat a történelmi idők kezdetén, vagyis amikor a rómaiak a mai Magyarország területére kiterjesztették hatalmukat, a jászok váltották föl. Négy ország határvonala szögeltett itt össze akkor, ú. m. a rómaiak Pannonia provinciája, a quádok országa, a Szarmácia és Jazygia. E négy ország harci tevékenységének ütköző pontja a váci Duna-szorulat volt. Ptolemaeus a metanaszta jászok nyole városát nevezi meg, köztük Uskennum-ot, melyet Vácnak gondolnak. A régi jász birodalom területe nagyjában összeesik a váci egyházmegye területével, melynek határait maga Szent István király állapította meg. Ő tette püspökség székhelyévé Vácot, ezzel megvetette alapját és megadta fejlődésének irányát.

Vác város urai a püspökök voltak, akiknek mindenkor gondjuk volt arra, hogy székhelyüket virágzóvá tegyék, ezért díszes templomokat építettek és egyéb műalkotásokkal emelték fényét.

A honfoglalás idején Vác vidékén szláv törzsek laktak. A város neve is ezt mutatja. Nevezetes helynek kellett már lenni, különben Szt. István nem teszi püspöki székhellyé. A püspökök atyai gondoskodásának felül a királyi kegy sugari is fejlesztették a várost. Az első Árpádok szabaddalmakkal és egyéb jóssággal halmozták el. I. Géza fejedelem mogyoródi diadalának emlékére hatalmas templomot emelt. E székesegyház díszítését Szt. László fejezte be. Imre 1193-ban nemzeti zsinatot tartott itten, 1199-ben pedig Bogyiszló püspököt azt oltár mellől ráncigálta ki a templomból, mert azt hitte, hogy a püspök a sekrestyében tartja azt a pénzt, melyet a testvéröccséhez, Endre herceghez, (a későbbi II. Endre királyhoz) pártolt főpapok és főurak gyűjtöttek a lázadásra.

Vác történetének legsötétebb lapja az 1241. évi fekete vasárnap, amikor Szejbán tatár kán kegyetlen serege földülta a várost és kardélre hányta nemcsak egész lakosságát, hanem az erősségben bizakodó környékbeli falusiakat is. De csakhamar fölépült romjaiból, újból benépesült és lassan magyarosodni kezdett. IV. Béla három vármegye részére hirdetett gyűlést Vácra 1255-ben, hogy itt az ország rendjét, melyet a tatárjárás kiforgatott, ismét helyreállítsa. A váci gyűlés volt a csirája a mai megyék keletkezésének és megszilárdította az ország erejét. A város is újból virágzásnak indult. 1422-ben Garay Miklós nádor ült bírói széket Vácra, Zsigmond király többször jött ki Vácra. Az államügyek vezetését végző Országos Tanács (1445—1452) gyakran tartott itt gyűléseit. Némelyiken Hunyadi János kormányzó is részt vett. Szilasi Vince püspök (1450—1473) ki egyike volt legnagyobb főpapjainknak, mint katona kezdte pályáját és Hunyadi János oldalán harcolt a törökök és husziták ellen. Tagja volt az V. Lászlót fogadó küldöttségnek és a kormánytanácsnak. V. László halála után II. Hunyadi Mátyás királlyá választásáért küzdött. Mátyás király megbizá-

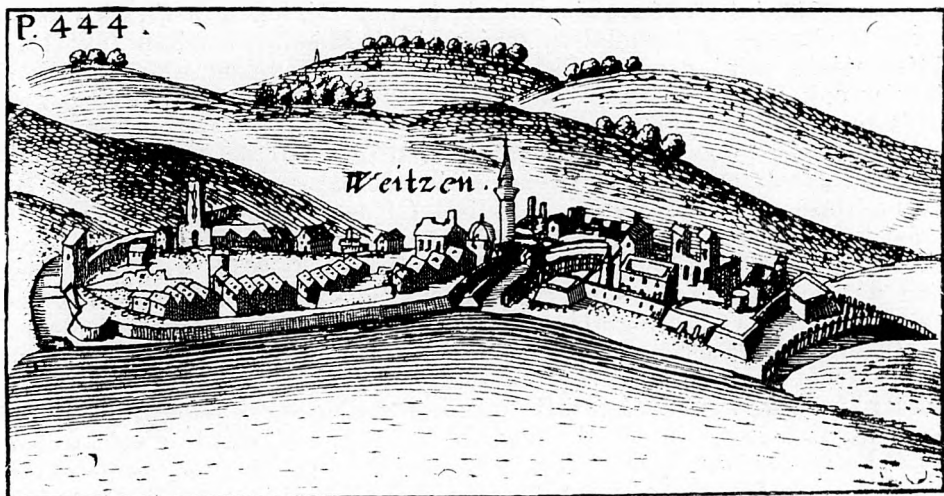
50, a török városban 1000 zsindelyes ház és sok iskola volt. Élénk kereskedelmük biztosítására hidat vertek a Dunán Szentendre szigetre. Vallási cselekményeik gyakorlására (mosakodás) hatalmas vízművet építettek, mely két kilométer távolságból hozta a vizet a dukai hegyekből. Ennek a vízzel öntözték nagy kiterjedésű rizsföldjeiket, míg a Tabánt-lakó keresztények, a ráják, szőlőműveléssel foglalkoztak, hogy termeljék számukra az Allah által tiltott bort, melyet ők „magyar sörbet“-nek neveztek el. A díszes székesegyház gazdag kincsei után is kutattak, de hiába, mert a káptalan megbízott tagjai azokat a levéltárral együtt a váci püspök magyar kézen maradt várába, Nógrádba szállították és ott elásták. Vác ebben az időben valóságos török város volt, vára pedig a szultán birodalmának végvára és Buda kulesa. Ezért kellett meghódításáért, vagy megtartásáért sok vérnek folynia, de állandó tárgya volt a diplomáciai alkudozásoknak és békeponzotoknak is.

Végre feltűnik a mult ködéből Károly lotharingiai herceg daliás alakja. 142 év igája után 1664. június 27-én visszafoglalja Vácot a töröktől. A felszabadult Vác várkapitánya Bottyán János (Vak Bottyán), a később híressé vált kuruc-generális lett. Ekkor csatolták vissza Vácot megint Pest megyéhez, ekkor tértek vissza idegenben bujdosó püspökei is.

A mai Vác tulajdonkép a XVII század elején keletkezett. Ekkor kezdett újból felépülni, ekkor népesedett be ismét, ekkor jöttek haza püspökei, ekkor állították föl a káptalant. Az újjáépítés munkája sokféle súlyos akadályba ütközött. Az anyagi eszközöket csak nagy nehézségekkel lehetett megszerezni, mert az egyházi birtok visszaszerzését az udvari kamara emberei igen megnehezítették, a jövedelmeket pedig megnyirbálták. Balogh és Dvornikovich püspökök így is nagy buzgalommal fogtak az építkezés és telepítés munkájához, mely eredményesen haladt előre, míg II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának hadieseményei meg nem akasztották. Berkes András nagyprépost az egyházmegye papságával első között sorakozott a kibontott zászló alá. A nagy fejedelem oltalomlevelet adott Vác városának, de az ellene fölbujtatott rácok 1703-ban fölgyújtották és a kiütött dőghalál lakói nagy részét elpusztította. Az egyházmegye kormányzásának gondja három püspök alatt Berkes Andrást terhelte. Ez az apostoli buzgalmű főpap sokat fáradozott a szeminárium föllállítása, szerzetesrendek ide telepítése és a város fölvirágoztatása érdekében. Kollonics püspök is sokat tett a város építése és szépítése, valamint lakosságának jóléte ügyében. A városból kitelepített reformátusok számára külön községet jelölt ki s ezzel megvetette Kisvác alapját.

A Habsburg-házi uralkodók beolvasztó politikájuk szolgálatába a püspöki kart is bevonták, idegen származású püspököket neveztek ki. De az isteni Gondviselés cselekedeteiket az ország javára fordította, mert az Althannok és Migazzi személyében olyan püspököket adott a váci egyházmegyének, akik jövedelmüket Vác egyházi és kulturális céljaira fordították. A két Althann sokat fáradozott és áldozott szék-városa fölvirágoztatásáért: népjóléti, közművelődési és egyházi intézményeket létesített, díszes barokk-műví épületeket, kápolnákat és temlombokat emelt, hidakat és szobrokat állított. Az újjáépítés nagy munkáját gróf Migazzi Kristóf bíboros püspök fejezte be. Mária Terézia annyira kedvelte őt, hogy Vácra is fölkereste. Migazzi ekkor a várost egészen átalakította, hogy minél fényesebben fogadhassa fejedelmi vendégeit. Lehor-datta a várfalakat és betömette az árkokat, kiköveztette és befásította az utcákat s a közlekedésgátló régi városkaput lebontotta, kibővítette a tereket, szabályozta és szépítette az egész várost, melynek dunamenti részét kőfallal erősítette és hidakkal díszítette úgy, hogy a város teljesen új ala-

kot öltött. Sürgősen befejezte az elődei által megkezdett püspöki palota és városháza építését, hogy fejedelmi vendégeinek lakóhelyéül szolgálhasanak. A város határán diadalkaput is emelt a tiszteletükre. 1764 augusztus havában öt napot töltött az uralkodó, kit a pozsonyi országgyűlésről Vácre tett útjában férje és kormányzó társa I. Ferenc római császár is elkísért. Velök jöttek gyermekeik is: József római király (később II. József), Lipót főherceg (később II. Lipót király), továbbá Marianna és Mária Krisztina kir. hercegnők. Vácról tettek kirándulást Budára is, hogy a III. Károly által megkezdett királyi palota építkezését megtekintsék. Pestet eredeti tervük megváltoztatásával elkerülték, mert a város nem küldötte el képviselőtét hódolata nyilvánítására, mikor Vácre bevonultak. A királyasszony kocsin tette meg budai kirándulását és hogy valósággal kikerülje Pestet, mellőzte a pesti országutat és az Esztergomból idahoza-

Vác a Happel-féle kép után (1686).

tott repülőhídon kelt át a Dunán, melynek jobbpartján, a szentendrei úton kocsizott Budára, ahonnét még aznap este visszatért.

A nagyemlékű püspök a fejedelmi látogatás után sem szűnt meg szék-városát csinosítani a népének jólétéről gondoskodni. Az 1763-ban megkezdett, 1772-ben felszentelt és 1777-ben befejezett székesegyház az ő nevével dicsekedti, de neki köszönheti a város mai alakját, mert a középületek legfőbbje a Hétkápolnától a Kőkapuig az ő nevéhez fűződik. A közoktatás terén tett alkotásai (Collegium Pauperum Nobilium, Theresianum, Angol kisasszonyok, stb.) a hazai közoktatás terén maradandók. Noha csak 1803. április 14-én halt meg, váci javadalmáról már 1786-ban le kellett mondania, mert II. József két javadalom élvezésétől eltiltotta. A kalapos király Vác iskoláiba katonákat szállásolt és megszüntette közművelődési intézményeit úgy, hogy Vác városa falu színvonalára süllyedt. Az előljáróság állandóan hadilábon állt a püspökség prefektusával, Anchelyvel, aki igazságtalan úrbéri terhekkal sújtotta a város lakosságát. Csak a XIX. század derekán sikerült Gasparik Kázmér kanonoknak fölrázni tespedéséből az elmaradt várost buzdító példaadásával és áldozatkészségével.

1846. július 15-én rohogott be Vácre az első vasút, mely mint malom omen lángokba borulva találta a Tabánt.

Dicső szabadságharcunknak több nevezetes eseménye fűződik városukhoz. Mikor az ágyúk öntéséhez szükséges ércanyag 1848 december havában elfogyott, a Honvédelmi Bizottmány közzétette, hogy egy pengőért veszi meg a fontját. De a föllelkeseedett nép önként ajánlta föl templomainak harangjait. A váciak az első közt voltak. Kaptak is Kossuthtól egy gyönyörű köszönő iratot: „Fogadják önök a nemzet háláját magasztos hazaszerelmükért! Harangjaiknak hangja, mely önöket áhítatra hívta az Isten házába, ágyúkká öntetve önöket a dicsőség mezejére, — ellenségeinket pedig halálra hivandja s fülükbe fogja dörögni: ne bánts a magyart!”

Mikor a móri ütközet után a kormány és az országgyűlés tagjai elmenekültek Pestről, Görgey fedezte visszavonulásukat. Görgey 1849. január 5-én csikorgó hidegben érkezett a Feldunai hadtesttel Vádra, hogy az itt összpontosított 5000 főnyi gyalogságot a maga seregéhez csatolja. A püspöki palotában a tisztí küldöttségek azzal fogadták, hogy nagy lehangoltság vett rajtuk erőt. Görgey megnyugtatta őket ama kijelentésével, hogy az ő harcuk az 1848. évi törvényekért folyik, ők nem tértek le a törvényes útról és nem is akarnak a forradalom terére lépni. Másnap írásban foglalta ezt a kijelentését, mint napiparancsot, melyet a történelem helytelenül váci kiáltványnak nevez. Görgey ezzel elérte azt, hogy tisztjei nem széledtek szét és seregében a rend nem bomlott fel.

A dicsőség tavaszi hadjárat döntő ütközete április 10-én szintén Vác nevével kapcsolatos. A hadművelet célja Komárom megsegítése és Buda fölszabadítása volt. E végből Windisch-Grätz császári fővezérre döntő csapást kellett mérni. Minthogy azonban a magyar seregnek erre elegendő ereje nem volt, félre kellett vezetni az ellenséget. Míg Aulich tábornok abban a tévedésbentartotta őket, hogy a honvédség zöme áll velök szemben, Damjanich Vác elfoglalására indult. Vácot a Ramberg-hadosztály tartotta megszállva és makaesul ellentállt a honvédek rohamának, melyet a hétkápolnai híd birtokáért folytattak. Földváry Károly alezredes, a vörössapkás 3-ik honvédzászlóalj parancsnoka megy elől a Szűz Máriás lobogóval. Két lovát lövik ki alula és zászlaja átlukad a sok golyótól. Ellenállhatlan erővel törnek előre, átgázolnak a Gombás patakon és üldözik a futásnak eredt ellenséget. A visszavonulásnál a vezérlő Götz tábornok halálos sebbel bukk a lováról.

A honvéd fegyverek diadala Vénánál csillámlott föl utoljára július 15-én, amikor Görgey kiverte Bebutov cserkesz-hadát és megverte a Zássz tábornok által vezérelt orosz elővédet. Másnap azonban, amikor megtudta, hogy az orosz hadsereg zöme áll előtte, a 164. számú vasúti őrháznál haditanácsot tartott és elhatározta, hogy nagy kerülővel Miskolcon és Tokaj felé keresi a déli hadsereggel az egyesülést. Az elvonulás éjjélkor megkezdődött, de a polgári menekülők szekerei eltorlaszolták az országút egyetlen hídját, az oroszok betörték a városba; csak véres utcai harc után sikerült tovább haladniok és eltűnni a szakali defilében. Minthogy a lakosság is részt vett az utcai harcban és fegyveresen vonult ki előző napokon az orosz sereg ellen, Paszkjéviés hadvezér a város fölgyújtását rendelte el, gróf Zichy Hipolyt alsóvárosi plébános közbenjárására azonban kegyelenkép ettől elállott és e helyett katonáinak szabad rablást engedett.

Az orosz dúlás és osztrák önkényuralom (katonatartás, a Kossuth pénz elértéktelenedése stb.) koldusbotra jutatta a várost és lakosságát. Mikor 1867-ben elkövetkezett a kiegyezés, Vác városa volt az első, amely leróta a kegyelet adóját a szabadságharcban megdicsőült honvédek iránt és Kossuth Lajost is elsőnek választotta képviselőjévé.

Dr. Tragor Ignác.

Thán Mór.

(1828—1899.)

A bácsmadarasi kastély falán lógott egy festmény, melynek megtekintésére messze földről zarándokoltak az emberek. S a látogatók büszkeséggel mondogatták egymásnak:

— Bácskai fiú festette... 20.000 forintot kapott érte, tíz fertály földnek az árát!

E képet festette Thán Mór, aki 100 évvel ezelőtt, 1828. június 19-én született a bácsmezei Óbecsén. Jogi tanulmányait folytatta, midőn húszéves korában hadba szólította őt a magyar szabadság harcának lángoló szava. Thán beállott közhonvédeknek, nappal harcolt, éjjel az őrtűz mellett rajzolt és vázlatokat készített. Ilyen alkalommal akadt reá egyik éjjeli szemleútján Görgey fővezér, ki mikor meglátta rajzfűzetét, maga mellé vette tábori festőnek.

— Az ilyen embereket — mondta Görgey — nem szabad kitenni az ellenséges golyónak, mert nagyobb feladat vár reá.

És Világosig ott is maradt a fővezér közvetlen környezetében.

Tulajdonképen Barabás Miklós fedezte fel s a fiatal Thán, nem akarván elhinni, hogy tehetsége van, kikötötte, hogy egyévi próba után elmehet más pályára. A próbaesztendő elteltével eltűnt a fővárosból s Barabás csak hosszas keresés után akadt ismét reá. Ezután Bécsbe ment Ráhlhoz, hol ennek haláláig 1865-ig maradt mint legkedvesebb tanítványa. Itt hatotta őt át a neorenaissance szelleme. A mult hőseinek tetteit a renaissance-mesterek formafelfogásával kifejezni, ez lett az ideálja. Így lesz ő a történelm illusztrálója, aki azonban nem annyira a festő, mint inkább a költő szemével nézi a történelmet. Az a másfél esztendő is, amit a szabadságharc folyamán a táborban tölt, mindinkább a történelmi irány felé tereli és megerősíti benne azon érzést, hogy a mult dicsőségének ábrázolása a legjobb szer a szomorú elnyomatás ellensúlyozására.

Emlékezzünk a régiekről, hisz övük a kegyeletünk, övük a nagyrabecsülésünk, s miénk a tanulságok, melyet életük eseményeiből magunknak meríthetünk. A mult évszázad dereka volt az az idő, amikor a művészetnek jutott a szerep, emlékeztetni Európát arra, hogy él még a magyar nemzet. A magyar festészet demonstrálta a Nyugatnak, hogy ez ország a kultúrközösség részese, hogy e nemzet kultúrnép, az általános művelődésnek hasznos és nem elfelejthető munkása.

Ráhl halála után előbb Párizsba, majd Belgiumba és Olaszországba utazott, s csak 1860-ban tért vissza Pestre, ahol műtermet nyitott. Közben Delaroche-tól és a belgáktól tanult, de ennek dacára magyar maradt és lelkének alkotó vágya visszatért forrásához, a magyar történelemhez. A történelmi képeken kívül azonban fest arcképeket, oltárképeket, mitológiai tárgyú festményeket, továbbá a Vigadó, az Opera, a ferencvárosi templom, a keleti pályaudvar, a Várbazár freskóit és a Nemzeti Múzeum lépcsőházának frizét, utóbbi a magyar művelődéstörténet főbb mozzanatait ábrázolja. 1890-ben Ligeti Antal halála után a Nemzeti Múzeum képtárának őre lesz, majd néhány év múlva nyugalomba vonul s férjénél lévő

leányához Triesztbe költözik, ahol szárnyaszegetten, 1899. november 10-én elköltözik az élők sorából;.

A magyar művészet története tele van tragédiával. Vannak, kik külföldön rekednek s vannak, kik nem találják honukat a magyar hazában. Thán is ilyen magára nem talált félbenmaradt zsenije a magyar művészetnek. Életében sok kritika érte, pedig élete a munka volt. Azonban az óhajtott és remélt elismeréssel nem igen találkozott és hiába csinálta száz számra menő vázlatait, azokból megrendelések hiányában csak igen keveset tudott megvalósítani. Vázlatai csak halála után kerültek felszínre s ekkor kiderült, hogy e vázlatok, melyek titkos álmok maradtak, kivitelre nem jutott érzések megszakadt emlékei, a festői előadás gazdagságát, a ritmus könnyed hullámzását, a színek tiszta összecsengését, egyszóval egy gazdag, nagy művészi egyéniséget mutatnak, nagyobbát, mint amilyenek kora megítélte.

A korabeli kritika ugyanis ragaszkodott a szabályokhoz, de sajnos, egyszer Ráfáelhez, egyszer Corregiohoz mérte és sohasem magát az alkotót, Thánt kereste műveiben. „Morvamezei ütközet“ című képéről egyik kritikusa úgy nyilatkozik, hogy nem találja benne a finom kombinációt, mert a csoportok lazák és a képnek nincsen középpontja. A vigadóbeli „Attila lakomájá“-nál a tömegelosztás szerencsés tapintatát és a vonalvezetés ritmusát, szóval a korabeli idegen munkákhoz való ragaszkodást emelik ki kritikusai, amivel szemben „Kun László találkozása Habsburg Rudolffal“ című képéről (lásd Historia jelen füzetének 21. oldalát) Szana Tamás már azt mondja, hogy ebben elismerésreméltóan szakít az idegen és régi mintákkal, szabadabban komponál s ezzel közeledik az egészséges realizmushoz.

Igy vergődik Thán élete során. Az a Thán, akit Rahl is azért szeretett, mert esodálta komponáló erejét és annak könnyedségét. George Mayer írja emlékezeteiben, hogy Thán előbb tudott egy vázlatot elkészíteni, mint egy fejet vagy kezet természet után hűen megrajzolni. Ezért Rahl azt követeli tőle, hogy egy esztendeig kizárólag fejet rajzoljon és fessen, amiért Thán egész életében hálás marad. És íme, mégis akárhányszor találkoznak olyan kritikákkal, amelyek komponálását kifogásolják. Így nem esoda, hogy nem haladhatott pályáján azon nyílegyenes vonalban, amely őt a legnagyobb festők közé elvezethette volna.

Történelmi képei közül megemlíjtük „Nyáry Lőrinc elfogatása 1552-ben“, melyet még Bécsben festett, a Párizsban festett „Mohácsi csatát“, melyről bevezető sorainkban a bácsmadarasi kastéllyal kapcsolatban tesziünk említést, továbbá „Jelenet az ónodi országgyűlésből“, „Imre király András herceg táborában“, „Zápolya halála“, „Szent Lászlót vezérükké választják a keresztések“, „Mátyás király tudósai körében“, melyek közül több sokszorosítás útján is igen elterjedt, s melyek mindegyike a magyar történelem egy-egy felemelő érzésű jelenetét ábrázolja.

Születésének 100 éves évfordulója alkalmából nagy történelmi festőnk emléke előtt mély hálával hajtjuk meg az emlékezés zászlaját. Hazafias eselekedet volt minden megalkotott vászna, hirdetője annak, hogy lehetnek e nemzetnek szenvedései, de csüggedés ne fogja el soha, mert minden szenvedés után elkövetkezik a magyar feltámadás.

Horváth Károly.

A világháború pályadíjat nyert képei.

A magyar katonai erények fenntartása és ápolása céljából az Egyesület a nagy háború pályadíjat nyert legszebb felvételeiből, díszes albumba helyezve, képsorozatot állított össze és megbizottai útján a terjesztést országosan megkezdette. Aki e képeket átnézi, annak lelki szemei előtt elvonulnak önmaguknak vagy hozzátartozóinak a Hazáért hozott rendkívüli áldozatai és mindenkor büszkén mutathat rá a megörökítő gyönyörű felvételekre. A művészi kivitelű album minden lakás vagy könyvtár díszéül szolgál, az abban elhelyezett képek faldíszül egyenként is kiemelhetők. A világháborúban résztvetteknek ezen művet különösen is érdekessé teszi a József kir. herceg Ófensége aláírásával ellátott és az album tulajdonosának nevére szóló Emléklap. Kívánatos, hogy ezen képek minél szélesebb körben találjanak otthonra, mert csak így hirdethetik a magyar nemzet örökéletű, fényes dicsőségét.

